

המוסר האריכו בזה ועת לקצר. לשון שקר, גם זו רעה חולה והלא עידי השקר הרג ר' שמעון בן שטח את בנו על ידיהם¹ מה כתיב בתריה וידים שופכות דם נקי: (יח) לב חורש מחשבות און רגלים ממהרות לרוץ לרעה²: (יט) יפיח כזבים עד שקר ומשלח מדנים בין אחים. מעם יפיח ידבר שהריבור ע"י רוח פיו מגו' (שה"ש ד' ט"ז) הפיחי נני ולפי שהרוח הולך ולא ישוב מכנה דיבור הכוב בהפחה לומר שאין בו ממש והלא הוא אומר שקר אין לו רגלים והכתוב פ' יפיח כזבים שהוא עד שקר. ויש לדקדק והלא כבר אמר לשון שקר ומה לו להזכיר המדה הזאת שני פעמים אם לא שנאמר לשון שקר בדיני נפשות דבר הלמד מסופו מה כתיב בתריה ומשלח מדנים בין אחים. ד"א לשון שקרא פ' בדבר שיש בו הזק שמעיד שקר כב"ד ומויק למי שמעיד כנגדו ועליו הוא אומר יפיח כזבים עד שקר. וכתב ר' דוד קמחי ז"ל³ כי השביעית השקולה כנגד כולם היא עינים רמות שעל ידי גסות הרוח לא יחוש אם יכזב והמכזבו יקל בעיניו להורגו ואם לא יוכל להרגו יחשב עליו מחשבות און ואם לא יפיק מחשבתו ירוץ להרע לו בממונו ואם לא יוכל יעיד עליו להפסיד ממנו או להורגו בעדותו ואם לא יוכל ישלח מדיינים בין הוא ובין אחיו, ולדעתו ז"ל התחיל במאי דסליק מיניה ושבע תועבות נפשו ומה היא עינים רמות וכן מצינו הכתוב אומר כנפי הרוח (להלן ט"ז ה') תועבת ה' כל נכה [לב] וא"כ חזר לספור שש הנה שנא ה'. ורב סעדיה ז"ל⁴ כתב כי לשון שקר היא השביעית השקולה כנגד כלם ותלה כל המדות בה כי כלם נכללים בה כאשר כתוב בספרי⁵ אלא שקשה לי על דברו למה הזכירה שנייה כסדר במניינם או יזכרנה ראשונה או אחרונה. ודברי רז"ל⁶ האומרים כי משלח מדנים בין אחים היא השביעית דברי קבלה הם ועליהם יש לסמוך. [131 a] בויקרא רב ה' כלם לקו בצרעת עינים רמות (ישעיה ג' ט"ז) ויאמר ה' יען כי נכהו כנות ציון וכתבי (שם שם ט"ז) ושפת ה' קדקד כנות ציון ואין ושפת אלא צרעת שנאמר (ויקרא י"ב ב') אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת וגו', לשון שקר ממרים שנאמר (במדבר י"ב א') ותדבר מרים ואהרן במשה וכתבי (שם שם י') והנה מרים מצורעת כשלג, וידים שופכות דם נקי מיואב שהרג את אבנר וכתבי (ש"ב ג' כ"ט) יחולו על ראש יואב, לב חורש מחשבות און מעויהו שביקש לכוז כהונה גדולה וכתבי (מ"ב ט"ז ה') וינגע ה' את המלך, רגלים ממהרות לרוץ לרעה מניחו שנאמר (שם שם ה' כ') ויאמר גחזי עכד אלישע וגו' חי ה' אם רצתי אחריו וכתבי (שם כ"ז) וצרעת נעמן תרבק וגו', ומשלח מדנים בין אחים זה פרעה ששלח מדיינים בין אברהם ושרה וכתבי (בראשית י"ב י"ז) וינגע ה' את פרעה. כתנחומא⁸ שש הנה שנא ה' ושבע גו' ר' יוסי הגלילי אומר ז' דברים אלו בסוטה נאמרו עינים רמות שהסוטה תולה עיניה באיש אחר כמדיא יען כי נכהו כנות ציון נואסת עם איש אחר ומתעברת ממנו ומשקרת לבעלה ואומרת ממך אני מעוברת, וידים שופכות דם נקי שהנואף נכנס ע"מ שאם יתפש יהרג או יהרג, לב חורש מחשבות און שהנואף והנואסת אין מחשבותיהם ככל שעה אלא און ומתועדים אימתי הם חוטאים ואומר זו לזה באי זו מקום וכאזיה

¹ ע"י ירושלמי סנהדרין פ"ו ח"ח. ² בכ"י הובא הכתוב חזה בשעות אחרי המלים 'ועת לקצר' ועם זה חסר כנראה תפירוש עליו. ³ ע"י מאירי שהביא ג"כ דברי חר"ק בשם יא ואמנם נמצא כזה בפירוש ר' יוסף קמחי צד י'. ⁴ ע"י מבוא. ⁵ ר"ל בפ"י משלי שלו (ע"י מחר' באכער ע' 40). ⁶ ויקרא רבה פ' מ"ז. ⁷ שם. ⁸ פ' נשא.

משלי ו. יט-כה

שעה, רגלים ממהרות לרוץ לרעה בודאי ממהרים לעשות החטא, יפיח כזבים עד שקר
 אם נחשי: הם מכזבים ומשקרין ונשבעים ואומרים משיחים היינו זה עם זה כדברים
 אחרים, ומשלח מדנים בין אחים הרי ז' דברים קשים שהסוטה עושה. בויקרא רבה¹
 כי בתחבולות תעשה לך מלחמה אם עשית חבילות של עבירות עשה כנגדן חבילות
 של מצוות עינים רמות והיו לטושפות בין עיניך (דברים ו' ח'), לשון שקר ולמדתם
 אותם את בניכם (שם י"א י"ט), וידים שופכות דם נקי וקשרתם אותם לאות על ידכם
 (שם שם י"ח), לב חורש מחשבות און והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום
 על לבבך (שם ו' ו'), רגלים ממהרות לרוץ לרעה הוי רץ למילה שבין הרגלים, יפיח
 כזבים עד שקר אתם עדי נאם ה' (ישעיה מ"ג י') ומשלח מדנים בין אחים אמור לחכמה
 אחותי את (להלן ו' ד'): (ב) נצור בני מצות אביך ואל תטוש תורת אמן. פ' נצור
 אותה שלא תשכחנה: (כא) קשרם על לבך תמיד ענדם על נגרותיך². קשרם המצות
 והתורה על לבך תמיד, ענדם על נגרותיך מגוי' (בראשית י"ח י"ב) אחרי כלותי היתה
 לי עדנה שמעם כל ערנים³: (כב) בהתהלךך תנחה אותך בשכבך תשמור עליך והקיצות
 היא תשיחך. [תנחה] מגוי' ללכת בנחת ונהילה, בשכבך תשמור עליך שלא יזיקך שום
 מזיק, והקיצות היא תשיחך ותהיה לך צוות. כמס' סוטה פ"ג בהתהלךך תנחה אותך
 בעולם הזה בשכבך תשמור עליך זה יום המיתה והקיצות היא תשיחך בעולם הבא
 ובאגרת תלים בשכבך תשמור עליך מן הרמה בקבר. ובספרי מסיים בה בפרשת
 ואת חנן⁴ והקיצות בימות המשיח היא תשיחך לעולם הבא. בוא לה שמוט
 רבה⁵ נוהג שבעולם אדם לוקח חפץ מצר לשומרו אבל התורה משמרת בעלה שנאמר
 בהתהלךך תנחה אותך וגו': (כג) כי נר מצוה ותורה אור ודרך חיים תוכחות
 מוסר. פ' תוכחות מוסר מכיאה האדם לשמור דרך החיים ואז ישמר מדרך המות
 הוא שאמר (כד) לשמרך מאשת⁶ רעה מחלקת לשון נכריה. כמס' סוטה⁷ את זו דרש ר'
 מנחם בר' יוסי מאי דכתיב כי נר מצוה ותורה אור השוה⁸ הכתוב מצוה לנר ואת התורה
 באור מה נר אינה מאירה אלא לפי שעה אף מצוה אינה מגינה אלא לפי שעה ומה
 אור מאיר לעולם אף התורה מאירה [לעולם] עבירה מכבה מצוה ואין עבירה
 מכבה תורה שנאמר (שה"ש ח' ז') מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה. ובספרי
 פירשת ואתחנן⁹ ודרך חיים תוכחות מוסר איזו היא דרך שמביאה את האדם
 לעולם הבא הוי אומר אלו ייסורין, ונוכל לפרש כי נר מצוה ותורה אור [מוסב] על
 מצות הצדקה שלא יאמר אדם איך אתן צדקה ואחי חסר מנכסיו על כן דמה מצות
 [131b] הצדקה לנר מה הנר מדליקין ממנו כמה נרות ואורו במקומו עומד כך
 כל שיתן האדם בצדקה אינו מחסר מנכסיו דכתיב (להלן י"א כ"ד) יש מסור ונוסף
 עוד. לשמרך מאשת רע, שם ובא כמו (להלן כ"א ט) אשת מדויינים. מחלקת
 לשון נכריה, תאר ללשון: (כה) אל תחמוד יוסייה בלבבך ואל תחקך בעפעפיך. מן
 המוסר (?) בעפעפיך. ואמרו מליצי המוסר¹¹ כי חכם אחד ראה לתלמידו מסתכל

¹ פ' כ"א. ² בכ"א כתוב פה במעוה קשרם על נגרותיך כתבם על לוח לבך והוא
 לשון הקרא לעיל ג' ג', וכנראה הוא מעוה המעתיק כי חפירוש מוסב על הכתוב שלנו.
³ מחברנו ספרש איפוא ענר מן המלות המתחפכות כמו עדנה. ⁴ כ"א ע"א. ⁵ פסוק בשבתך.
⁶ פ' ל"ג. ⁷ בכ"א מאשה. ⁸ כ"א ע"א. ⁹ בכ"א חשוב. ¹⁰ ע"ם ואתחנן. ¹¹ ע"י ספר
 שעשועים דף ט' ששם מיוחס סאמר זה לסקראט (העירני ע"ז ידירי הרב תדיר לווענמהאל
 בחמבורג).

באשה יפה א"ל השמר שלא תצור אותך ברשתה השיבו התלמיד אני מסתכל במעשה הבורא נועם צורתה: (כו) כי בעד אשה זונה עד ככר לחם ואשת איש נפש יקרה תצור. כי הרודף אחר אשה זונה לסוף לא יסור הולך וחסר שטכובו עליה כל מטונו עד שלא ישאר לו ככר לחם והוא לשון רז"ל במס' סוטה¹ כל הבא על אשה זונה לסוף מבקש ככר לחם ואינו מוצא. ובתנחומא פרשת נשא ונסתרה והיא נטמאה (במדבר ה' י"ג) עדיין לא שמענו שיעור לסתירה פלימו אומר כדי לפשוט ידו על הסל ליטול ככר לחם ואעפ"י שאין ראייה לדבר זכר לדבר שנאמר כי בעד אשה זונה עד ככר לחם וג' ע"כ. ואשת איש נפש יקרה תצור. דרשו רז"ל² זו תורה שני בה (לעיל ג' ט"ו) יקרה היא מפנינים אם הריגת נפש בעבירה אומרים הריגת הוא לא היה יורע עונשה אבל חבר נפש בעבירה הוא מכזה את התורה שאומרים ראו חבר שנחפש בעבירה ולמה לא שמרתו התורה ממנה לכך נאמר נפש יקרה תצור ע"כ. ורבינו סעדיה ז"ל³ פ' בעד אשה זונה עד ככר לחם כי חושב הנואף כי הסיק תאותו בדבר קל בככר לחם שנתן לה ואינו כן כי לא הפיק תאותו אלא בדבר יקר והוא גלבר ברשתה. ד"א חושב המעשה אשר הוא עושה כאכילת ככר לחם לשבר רעבונו ואינו כן כי ככר לחם סוער לבו ונפשו אבל המעשה הזה יצור את נפשו להורידה לשאול תחתיה. ד"א חושב שמתכפר לו החטא בככר לחם שנותן צדקה ואינו כן כי לא יתכפר ער שתקבל הנפש עונשה, ומעם נפש יקרה כי בעשותה העבירה לא תקרא יקרה. וכתב ראב"ע ז"ל⁴ יאמר יקרה בעבור שהיא אצולה מאור השם: (כז) היחיה איש את בחיקו ובגדיו לא תשרפנה. מעם יחתה כמו נושא או מכיא מגו (ישעיה ל' י"ד) לחיות איש מיקוד: (כח) אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוונו. זה אי אפשר (כט) כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה. אם נוגע בה דרך חבוק ונשוק עובר על (ויקרא י"ח א') לא תקרבו לגלות ערוה ואם נגע דרך גבר בעלמה אז (שם כ' א) מות יומת הנואף והנואפת (איוב ל"א י"ב) כי אש היא עד אכדון תאכל, ולכך הביא ענין שריפת בגדיו וכוית רגליו להודיע שיש שני עונשין בדבר אחד גדול מהאחר כפי אשר תהיה ההקרבה וכל הנוגע בה כולל שתיהם. ונוכל לפרש כל הפרשה על זה הדרך, לשמרך מאשת רע זו אשת איש, מחלקת לשון נכריה זו פנויה הנקראת בסמוך אשה זונה, אל תחמוד יופיה בלבבך זו אשת איש שאינו יכול לראותה בעת שירצה⁵ על כן צריך למחשבת הלב, ואל תקחך בעפעפיה⁶ [זו פנויה] שיכול לראותה בעת שירצה על כן אמר בעפעפיה. והתחיל במאי דסליק מיניה והזכיר עונש הפנויה כי תמוטט זה מעם כי בעד אשה זונה עד ככר לחם ועונש אשת איש כי תאבד נפשו זה מעם ואשת איש נפש יקרה תצור, ונשא שני משלים בענין, המשל הראשון היחיה איש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה⁷ רמז לעונש [הפנויה] המנעת עד הממון, והמשל השני אם יהלך איש על הגחלים ורגליו לא תכוונו רמז לעונש הנשואה המגיע עד הנפש, והוסיף ביאור כי המשל השני מדבר באשת איש ואמר כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה. מצי' שלש עבירות כתוב בהן לא ינקה ואלו הן אשת איש שבועת שוא ועדות שקר אשת איש לא ינקה כל הנוגע בה שבועת שוא (שמות כ' ז') כי לא ינקה ה' ערות שקר (לקמן י"ט ה')

¹ ד' ע"א. ² שם ע"כ. ³ ע"י סבוא. ⁴ ע"י בסיוח לו. ⁵ בכ"י שתרצה. ⁶ בכ"י בעפעפיק. ⁷ בכ"י תכוונו.

עד כזבים לא ינקה. כתב רב סעדיה ז"ל¹ כל העובר [על] אחת מהם אסילו עשה תשובה לא תדחה התשובה העונש מליענש עליה בעולם הזה ויש לעיין בדבריו²: (ל) לא יבוזו לנגב כי ינובו למלא³ נפשו כי ירעב: (לא) ונמצא [a 132] ישלם שבעתים את כל הון ביתו יתן. בתוספתא בבא קמא⁴ ובמכילתא⁵ המתנגב מאחר חבירו והולך ושונה פרקו אע"פ שנקרא נגב וזה לעצמו ועליו נאמר לא יבוזו לנגב כי ינובו ע"כ. והפסח לא יבוזו לנגב כי ינגב למלא⁶ נפשו כי ירעב ונמצא ישלם שבעתים ס"ה הראב"ע ז"ל⁷ מעם שבעתים לפי שרוב תשלומין מנגבה הנמכרת הם חמשה והרוב בנמצאת שנים על כן אמר שבעתים, ונוכל לפרש כמו (לקמן כ"ד ט"ז) שבע יסול צדיק וקם שמעמו פעמים רבות לא שבע ממש ומעם הפסוק ונמצא אפי' ישלם כפלי כפלים מהנגבה שנגב או אפי' יתן את כל הון ביתו הרי יש תקנה בדבר אבל נואף אשה לא⁸ ינצל בממונו וזה מעם (לא) נואף אשה חסר לב משחית נפשו היא יעשנה. כלומר חסר דעת כי הלב הוא משכן השכל ולכך מכנה הדעת בלב כמד"א (לקמן י"ט ח') קונה לב. משחית נפשו הוא יעשנה, הוא עשה וסבב ההשחתה. והכתובים הללו מדברים באשת איש ולכך אמר נואף אשה ולא אמר אשה זרה. וי"ט לפי שאמר נואף ולא מצאנו לשון נואף אלא באשת איש כמד"א (יחזקאל ט"ז ל"ב) האשה המנאפת תחת אישה תקח את זרים ואומר (הושע ד' י"ז) לא אפקוד על כנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפנה וגו' הרי שהזכיר זנות בכנות וניאוף בכלות. ואחרים אומרים כי לשון נואף נופל על הפנויה שהרי אמר השם להושע (שם ג' א') לך אהב אשה אהובת רע ומנאפת והנביא לא לקחה אשת איש ואחרים השינו עליהם כי מעם ומנאפת שהיתה אשת איש בשכר מנאפת תחת בעלה או אלמנה ולקחה הנביא מ"ט הכל מודים כי מעם נואף אשה חסר לב באשת איש מדבר והפרשה מוכחת כן. ואמר נגב למלא נפשו כי ירעב והיא הנפש הבהמית ואמר⁹ בנאף משחית נפשו והיא הנפש המדברת: (לב) ננע וקלון ימצא וחרפתו לא תמחה. [ננע] כי השם יביא עליו ננעים גדולים בנוסו צא ולמד מפרעה שנאמר בו (בראשית י"ב י"ז) ויננע ה' את פרעה ננעים גדולים וגו', וקלון שיהיה גבוה בעיני כל הבריות וזה מעם וחרפתו לא תמחה: (לד) כי קנאה¹⁰ חמת גבר ולא יחמול ביום נקם. זה בעל האשה שמתקנא בנאף והקנאה מוליד בו חמה ולא יחמול ביום נקם אם יהיה לו יכולת להנקם מהנאף לא יחמול עליו: (לה) לא ישא פני כל כסר ולא יאבה כי תרבה שוחר. כי אין הדבר תלוי בממון. במדרש¹¹ ננע וקלון ימצא שנדבק לו שם הרע ואינו פורש הימנו וחרפתו לא תמחה ליום הדין שאין הב"ה מוחל לו אלא מתמלא עליו חמה הה"ד כי קנאה¹² חמת גבר ולא יחמול ביום נקם כן דרכו של הב"ה מתמלא חמה על עוברי עבירה ומתנקם בהם, לא ישא פני כל כוסר א"ר אבהו ללמדך שאין מרת הב"ה מרת ב"ו אם מתמלא אדם חמה יכול לרצותו בדברים או בממון אבל הב"ה אינו כן שנאמר ולא יאבה כי תרבה שוחר מכאן אתה למד כמה קשה עונשן של עוברי עבירה:

¹ עיי' מבוא. ² דלא כתרמב"ם פ"ד סח' תשובה ורוקח ח' תשובה. ³ בכ"י למלאת. ⁴ פ"ז ח' י"ג. ⁵ משפטים פ' י"ג. ⁶ בכ"י למלאת. ⁷ עיי' בסיוחם לו. ⁸ בכ"י ולא. ⁹ בכ"י ואף. ¹⁰ בכ"י קנאה. ¹¹ מדרש משלי. ¹² בכ"י קנאה.

ז.

(א) בני שמור אמרי ומצותי תצפון אחך. שלא תלכד במלכודתה: (ב) שמור מצותי וחיה ותורתי כאישון עיניך. בת העין נקראת כן לפי שנראית בה צורת איש ולפי שהצורה הנראית בעין קטנה אמר אישון ותוספת להקפין כמו (ש"ב י"ג כ') האמינון אחיך הוסיף בו יו"ד להקמינו וכן (ויקרא מ"ז ל"א) שבת ושבתון שבת אומר על יום השבת מערב עד ערב ושבתון על התוספת¹ או נקראת אישון לפי שהיא שחורה כמו (לקמן כתוב מ') באישון לילה. והנגיד ז"ל² כתב נקראת אישון שבה תהיה השניה: (ג) קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך. מי שרוצה לעשות דבר ומסחד שישכח לעשותו כורך על אצבעו לזכירה על כן אמר קשרם על אצבעותיך וכאשר אמרו בספרי פרשה ואתחנן³ כשהאדם שואלך דבר אל תהא מנמנם בו אלא אומרו מיד. או יהיה קשרם על אצבעותיך דרך עדי ע"ד (לעיל א' מ') כי לית חן הם לראשך וגו' כי קשרם על אצבעותיך כקשירת המכעת באצבעות: (ד) אמור לחכמה אחותי את ומודע לכינה תקרא. ד"ס להתקרב לחכמה [132 b] דרך חיבה כאילו היא אחותך ונקראת כינה [מודע] כאהבה כאילו היא אחד מקרוביך ומכנות משפחתך מענין (רות כ' א') ולנעמי מודע לאישה, ולפי שהקרוב יודע ענייני קרובו קרא הכתוב מודע. ד"א מענין (שמות ל"ג י"ב) ידעתוך בשם שקרובו של אדם מכבד אותו ויודעו בשם. ואולי לכך אמר ומודע לכינה תקרא שתכלית התבונה הדעת וכאשר סירשתי כבר⁴ שהם ג' מדרגות המדרגה הראשונה החכמה לעלות ממנה למדרגה השנית מדרגת התבונה לעלות ממנה למדרגה השלישית מדרגת הדעת. בפרק כיצד מעבדין⁵ אין התורה נקנית אלא בסימנים שנאמר ומודע לכינה תקרא עשה מודעים לתורה. ובפרק חבית⁶ אמור לחכמה אחותי את אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך אמרה ואם לאו אל תאמרה. ובס"א מקדושים⁷ ושננתם לבניך (דברים ו' ז') שיהיו דברי תורה מסודרים כפיך שאם ישאלך אדם אל תנמנם בהם אלא אמור לו מיד שנאמר אמור לחכמה אחותי את: (ה) לשמרך מאשה זרה מנכריה אמריה החליקה: (ו) כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי. רד"ק ז"ל⁸ ס"י אשנבי כמו חלון כמו (שופטים ה' כ"ח) בעד האשנב, ורב סעדיה ז"ל⁹ ס"י שהוא הגקרא כלשון ערב ש באך¹⁰ פעמים סוגרים החלונות בכרכוב וכל זה ד"ס. וכל שקיפה וראיה והבנה האמורה בפרשה הזאת מתפרש על ראיית הלב כמדריא (קהלת א' ט"ו) ולבי ראה הרבה: (ז) וארא בפתאים אבינה כננים נער חסר לב. מגו' (דניאל ט' ב') כינותי בספרים כלומר נסתכלתי וראיתי נער¹¹ חסר לב, חסר דעת: (ח) עובר בשוק אצל סנה ודרך ביתה יצער. הה"א במסיק והיא כמו פנתה וכמוהו (איוב י"א ט') ארוכה מארץ מדה כמי מידתה ושעם סינה מוסב על אשה זרה הנזכרת. ודרך ביתה יצער, כתרנו' כאורחא דביתא מהלך: (ט) כנשף בערב יום באישון לילה ואסלה.

¹ ע"י ס' חרשים לרד"ק ש' איש. ² ע"י מבווא. ³ ע"פ ושננתם. ⁴ לעיל בריש הספר. ⁵ ניר ע"ב. ⁶ בכ"י כסעות אבות ותוא בשבת קמ"ח ע"ב. ⁷ ל' ע"ב. ⁸ ס' חרשים ש' שגב ועי' מכלול יוסי. ⁹ ע"י מבווא. ¹⁰ בכ"י שבאך ותוא שִׁבָּאָה ואמנם חרסיג מתרגם באמת (ספרי' באכער ע' 48) אשנב ע"י משכאה, ועי' מבווא. ¹¹ בכ"י עור.

אז"ל במס' ברכות¹ אמר רבא תרי נשמי הוו חד דימטא וחד דליליא לס"י אחר שאמר
בנשף הוסיף ביאור בערב יום באישון לילה ואפלה ס"י בשחרות הלילה ומעשי
תעתענים נעשים בלילה: (י) והנה אשה לקראתו שית זונה ונצרת לב. [שית זונה]
מענין (תהלים ע"ג ו') שית חמס, וי"ט² מענין (ישעיה כ' כ') וחשושי שית ובא שית
ושית כמו חן וחין ערכו (איוב מ"א ד') כאילו אמר ערות זונה כדי לגנותה. ס"י הקטח³
שית זונה תיקן זונה וכן (מ"ב ט' ל') ותשם כסוף עיניה ותתקן⁴. ומעם ונצרת לב
מענין (ישעיה ס"ה ד') ובנצורים ילינו שהם המקומות החרבות אולי יהיה מן ההפכים
וקרא הכתוב לאשה זונה נצורת לב כי היא חרכת הדעת וע"ד (לקמן כ"ה ח') עיר
סרוצה אין חומה איש אשר אין מעצור לרוחו. ורש"י ז"ל ס"י כמו עיר נצורה המוקפת
כרכים כך לבה של זו מוקפת זמח אולת. ותרגו' דמפרדא ליכי דעולמי: (יא) הומיה
היא וסוררת בביתה לא ישכנו רגליה. תרגו' מרדחא ופרידחא, ומעם הומיה שמשמעת
קול למבקשיה באפילה⁵, וסוררת דוברת סרה או סרה מן הדרך כדי שלא ירגישו בה
כי אם מאהביה. בביתה לא ישכנו רגליה, הפך כל כבודה בת מלך פנימה (תהלים ס"ה
י"ד): (יב) פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה תארוכ. כי האשה הזונה מבקשת
הפנות והזויות להתייחד עם מאהביה, ומעם תארוכ כי ועד (?) שלה אהבה לצודד
הנפשות בחכלי אהבתה: (יג) והחזיקה בו ונשקה לו העזה⁶ פניה ותאמר לו. [והחזיקה
בו] דרך עזות פנים כאשר פוטימר האומרת (בראשית ל"ט י"ד) שכבה עמי⁷ מה כתוב
בחריה העזה פניה ותאמר לו, ומה אמרה (יד) זכחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי.
האמת כי האשה הזאת הזונה לא תקריב קרבנות אלא הטעם שאומרת לו זכחי שלמים
עלי סעודה גדולה הכינותי, היום שלמתי נדרי שנדרתי בשכבר להכין סעודה גדולה
יום שאסיק עמך תאותי: (טז) על בן יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך. והכינותי
לך מטה ושלחן והתחיל לספר ענין המטה: (טז) מרכבים רבדתי ערשי חטובות
אטון מצרים. רב סעדיה ז"ל⁸ ס"י מרכבים שהם הנקראים בלשון רז"ל⁹ כילות וזה
טעם חטובות אטון מצרים שהם תלויות גבוהות וחטובות במתרי מצרים החזקים ויהיה
חטובות מענין (דברים כ"ו י"ח) וה' האמירך היום ות"א חטבך יומא דין והאמיר
באילן הענף העליון וכן אטון מצרים מענין מיתריהם שח"א אטוניהון ומשפט הפסוק
חטובות באטון מצרים¹⁰. ס"י הקטח¹¹ ז"ל¹² חטובות כמו (תהלים קמ"ד י"ב) מחטובות
תבנית היכל שר"ל אעפ"י שכל הבית בנוי אבנים שלמות הם עשויים¹³ [183 a] מאבני
גזית ומחטובות¹⁴. היסב שירמו כל אבני הזויות מרוב חטובותן כיושר כאילו כלו אבן
אחת. והנגיד ז"ל¹⁵ ס"י מרכבים מנו' (בראשית מ"א ט"ב) רביד הזהב ששכבה משה
במצעות נאות. וי"ט¹⁶ רבדתי ערשי כמו רפרתי שאותיות בומ"ף מתחלפות והוא ענין
ההצעה ובלשון רז"ל¹⁷ הרובד שבעזרה: (יז) נפתי משכבי מר אהלים וקנמון. כבר ס"י

¹ ג' ע"ב. ² ע"י מאורי. ³ הוא חרד"ק (ע"י שרשים ש' שות) כי בס"י חר"ק"ם אין באור
לכתוב זה. וע"י מכלול יוסף. ⁴ בכ"י כתוב כסעות ס"י של הקטח אחרי מלת "התחככים" והוא
יפירד בין הדבקים. ⁵ בכ"י באבילה. ⁶ בכ"י עם העזת. ⁷ כוננו ג"כ לס"י לפני זה:
והתמשחו בכבוד. ⁸ ע"י מכווא. ⁹ סוכה י"א ע"א כילת חתנים. ¹⁰ גם פה כתובות המלים
תאלו מן "והאמיר" בכ"י אחרי "אבן אחת" והוא טעות רמוכה שנעתקו ממקומן. ¹¹ חרד"ק
בשרשים ש' חטב וע"י מכווא. ¹² בכ"י עשויים. ¹³ בכ"י ומחטובות. ¹⁴ ע"י מכווא. ¹⁵ ע"י מאורי.
¹⁶ יוסף מ"ג ע"ב.

ענין מר אהלים וקנמון בס"י שיר השירים¹ ויש מחלוקת בין המפרשים זה אומר בכה זה בכה כלל הדברים הם בשמים בעלי ריח טוב. ושעם נפתי ענין ההתכה וההולה והזילוף בבשמים. וי"ט² כאילו אמר קני (?) הנפתי ידי על משכבי בבשמים ע"ד מ"ש ז"ל ממלמלים עצי בשמים להריח בהם ולהטף בהם החולה שעל ידי תנוסתם נותנים ריח: (יח) לכה נרוה דודים עד הבוקר נתעלסה באהבים. דודים ואהבים אחד וכמזהו (שה"ש ז' י"ג) אתן את דודי לך, נתעלסה מענין שמחה וגילה מנו' (איוב ל"ט י"ג) כנף רגנים נעלסה. וכחב ר' סעדיה ז"ל³ לפי שהנאת האדם ע"י החושים על כן הכינה הסעודה בעבור חוש הטעם ועל כן יצאה לקראתו להראות פניה בעבור חוש הראות והשמיעה (בעבור) אותו חלק אמריה [בעבור חוש השמיעה ונפה לו משכבה] בעבור חוש הריח⁴ ורבה לו מרבדים בעבור חוש המישוש. ומעם עד הבקר להודיע אותו שיכול להתענג עמה כל הלילה מכלי פחד ומורא כי אין בעלה בעיר, מה כתיב בתריה (יט) כי אין האיש בכיתו הלך בדרך מרחוק. וכחב ראב"ע ז"ל⁵ ולא אמרה אישי כי אינו נחשב בעיניה למאומה בזנותה עם אחרים: (כ) צרור הכסף לקח בידו ליום הכסא יבוא ביתו. [הלך] לעשות סחורה באשר ימצא. ליום הכסא, ליום מועד. ס"י ראב"ע ז"ל⁶ ר"ח שיחכסו בו הירח, וי"ט⁷ יום הכסא ר"ה האמור בו (תהלים פ"א ד') בכסא ליום חגנו והתרגום ליומא דעידנא וכן או"ל⁸ ליום הכסא יבוא ביתו אין כסא אלא זמן שנאמר בכסא ליום חגנו. וי"ט⁹ בכסא מענין זבח נכסתא והוא יום המועד ששוחטים בו בהמות הרבה: (כא) הטתו ברוב לקחה בחלק שפתיה תדיחננו. י"ט כמו כבש וכשב שמהל ושלטה וכן לקחה וחלקה קרוב לטעם בחלק שפתיה תדיחננו. ונוכל לפרש כי הידיבור יקרא לקח הן בדברים טובים כמו (דברים ל"ב ב') יערוף כמטר לקחי הן בהפסדו כמו הטתו ברוב לקחה: (כב) הולך אחריה פתאום כשור אל מבח יבוא וכעכס אל מוסר או"ל. ס"י זה הנער חסר לב הנפתה ביופיה הולך אחריה פתאום ואינו יודע שנפשו הולכת לאברון בהפיקו תאוהו עמה והרי משפטו כשור אל מבח יבוא שהוא בא אל בית המטבחים ולא ידע כי בנפשו הוא וכן זה הנפתה אינו יודע כי תצדיהו בכבליה החוקים כמון הכבל העשוי לייסר בו האו"ל וזה טעם וכעכס אל מוסר או"ל כי עכס שם הכבל שהוא עגול כמו העכסים שנותנין הנשים בידיהם וברגליהם לגוי וכן נקרא חח כמד"א (יחזקאל י"ט ד') ויביאוהו בתחים אל ארץ מצרים שהיא עגול כמו חח האמור בתכשיטי הנשים (שמות ל"ב) חח וגו'. ואולי שמעם וכעכס אל מוסר או"ל כי האו"ל הנפתה שמייסרין אותו בכבלים הוא חושב אותם לגוי על רגליו לא יתייסר מהם כן הנער הלז שנאמר בו כראש הפרשה נער חסר לב. ור' יעקב נאני ז"ל¹⁰ ס"י משפט הפסוק הולך אחריה או"ל פתאום כשור אל מבח יבוא וכעכס אל מוסר או"ל ואו"ל זה נער חסר לב האמור בתחלת הפרשה וכעכס הוא הכבש או המלה שתולין בצוארו סעמון ומשמיע קול כמד"א (ישעיה ג' ט"ז) וברגליהם תעכסנה שמעמו משמיעות קול העכסים ומוסר מענין (איוב י"ב י"ח) מוסר מלכים פתח כאלו אמר

¹ כן הדוע לנו שחיבר ג"כ מירוש על שיר השירים. ² ע"י רש"י. ³ ע"י מכו. ⁴ כן יש לתקן בכ"י, ע"י מתי' באכער 45. ⁵ ע"י במיתוס לו. ⁶ ע"י שם. ⁷ ע"י רש"י. ⁸ מנחמין צ"ו ע"כ. ⁹ בשפתי ישנים מביא: מצאתי בשרשי הגאונים ליום הכסא ליום חזכה בחג מתנים שתרגום זבח נכסת. ¹⁰ ע"י מכו.

משלי ז, כב-כו

וכבש אל הקשר כי מוליכים אותו לקשרו והוא לא ידע וכן המשורר אומ' ¹ פדיום שם לו עכס ומרא. וי"מ שמשפמו וכעס² אויל מוסר כי כעסו של אויל בשעה שמיסרים אותו ויהיה עכס וכעס ככש וכשב. וי"מ וכעכס אל מוסר אויל במכת³ רידוי שמים ומרדים בעת שמיסרין אותו ומפרש וברגליהם תעכסנה מכות האדמה כהליכתן: (כג) עד יפלה חץ כבדו [183 b] כמהר צפור אל פח ולא ידע כי בנפשו הוא. הזכיר הכבד כי בו תולדת התאוה⁴ כי משפמו עם האשה הזרה הזאת כמהר צפור אל פח ולא ידע כי בנפשו הוא שרואה הכר ולא המכבר עד שיפול ולא יקום. הנה פ" כל הפרשה ע"ד הפשט. והרמב"ם ז"ל⁵ כת' כי מעם הפרשה הזאת וכל הפרשיות הכתובות בספר הזה באשה זונה זרה ונכריה להזהיר האדם מלרדוף אחר הנאת הנקא ותאותו וכנה החומר הגורם התאוות הגופניות כלם באשה זונה זרה ונכריה והיא הנפש המתאוה שמחמתה יחטא האדם והכתובים מספרים מדותיה הרעים ומעשיה המכוערים ומה מניע לבעליה באחרונה מעונש וירדיו בעולם הזה ובעולם הבא. וי"מ כי אין האיש בביתו כינוי לשכל כמד"א (קהלת מ' מ"ו) ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא כלומר מפני שהוא נער חסר לב מתנכרת הנפש המתאוה עליו ומכשילתו לפי שאין בו דעת ושכל וזה המעם כי אין האיש בביתו הלך וגו' ליום הכסא יבוא ביתו וזה יום הדין [שאז] הב"ה עושה דין ברשעים. ובסנהדרין⁶ דורש פסוק זה כי אין האיש בביתו ופסוק צרור הכסף לקח בידו על הב"ה כששמעו עמון ומואב לנביאי ישראל אומרים עתיד ב"ה ליחרב ע"י נבוכדנאצר שלחו להודיע לנבוכדנאצר שלח להם אני מסחד שיעשה עמי אלהים כמו שעשה עם הראשונים פרעה וסנחריב וכיצא בהם [שלחו לו כי אין האיש בביתו] שלח להם בקרוב הוא בא שלחו לו הלך בדרך מרחוק שלח להם יש ביניהם צדיקים מבקשים רחמים עליהם שלחו לו צרור הכסף לקח בידו שלח להם יחזרו רשעים שבהם בתשובה ויבאו אותו שלחו לו כבר קבע להם זמן ליום הכסא יבוא ביתו ואין כסא אלא זמן שנאמר בכסה ליום חגנו ע"כ. ולדעת זה המפרש⁷ אף אנו נדרש כי אין האיש בביתו כי הנער חסר לב הנפתה עליה⁸ הנפש המתאוה זה גרם לו לפי שפרק עול אלהיו מעל צוארו הה"ד כי אין האיש בביתו. בבראשית רבה פ' פ"ז⁹ טס' פרשה זו על יוסף הצדיק והנה אשה לקראתו זו אשתו של פוטיפר שית זונה [ליוסף] ונצורת לב למצרים הומיה היא וסוררת שנשיא ומעיא בכיתה לא ישכנו רגליה ונ' אלא סעם בחוץ וגו' חמיתון ליוסף והחזיקה בו ונשקה לו שנאמר ותתפשהו בבגדו העזה פניה ותאמר לו שכבה עמי ע"כ: (כד) ועתה בניס שמעו לי והקשיבו לאמרי פי: (כה) אל ישט אל דרכיה לכך ואל תתע בנתיבותיה. [ישט] הוא ענין נמיה כמו (לעיל ד' ט"ו) שטה מעליו ועבור. אל תתע מענין (בראשית נ"א י"ד) ותלך ותתע: (כו) כי רבים חללים הפילה ועצמים כל הרוגיה. עצמים כמעט רבים כמו (תהלים מ' י"ג) עצמו משעירות ראשי צא ולמד מאנשי דור המבול ואנשי שכס ואנשי הנבעה שאבדו כלם ע"י גלוי עריות. כע"ז בפ"א¹⁰ ובסוטה בפ"ג¹¹ כי רבים חללים הפילה זה ת"ח שלא הגיע להוראה ומורה ועצמים כל הרוגיה זה תלמיד שהגיע להוראה

¹ כונתו על אחר מבעלי מליצות ושמו לא נודע לי כעת. ² בכ"ו וכעכס. ³ בכ"ו במרת.

⁴ אפשר כונתו אל דברי החלסור ברכות ס"א ע"ב. ⁵ פתיחת לפורת נבוכים. ⁶ צ"ו ע"ב.

⁷ המלות חללו (ער בבית) סקסון כפי הנראה לעיל אחרי פירוש חיים חיינו אחרי מלת "חרשעים".

⁸ גול ציל על יו. ⁹ גם חרבים חאלו יכנו ויתר לעיל אחרי הפי' לכתוב יג. ¹⁰ כ"ב ע"א. ¹¹ י"ח ע"ב.

ואינו מורה: (כז) דרכי שאול ביתה יורדות אל חדרי מות. ע"ד (לעיל ב' י"ח) כי שחה אל מות ביתה. וכאשר סיפר גנות האשה להתרחק ממנה כך סיפר מעלת החכמה להתקרב אליה והתחיל ואמר

ח.

(א) הלא חכמה תקרא ותכונה תתן קולה: (ב) בראש מרומים עלי דרך! בית נתיבות נצבה. טעם מרומים כי העומד במקום גבוה נשמע קולו למרחק. בית נתיבות נצבה² היא אם הדרך כלומר בית פתוחה לנתיבות: (ג) ליד שערים לפי קרת מבוא פתחים חרונה. פי' אצל השערים המתקבצים שם המון העם מגו' (שמואל ב' י"ד ל') ראו חלקת יואב אל ידי. לפי קרת, טעם לפני קרת וקרת וקריה אחת וכן התרגום לפסוק קרתא. ורש"י ז"ל פי' [קרת] תקרא הנתונה על השער ויושבים עליה. מבוא פתחים חרונה, התכמה או התכונה. במס' ע"ז פ"א³ עולא רמי כתיב בראש מרומים וכתיב עלי דרך בתחלה בראש מרומים ולבסוף עלי דרך בתחלה קודם שהורגל אדם ללמוד תורה חושבה כאילו היא בראש מרומים ולבסוף שהורגל ללמוד תהא מצוייה לפניו כאילו היא עמו בדרך אחד, וכן פי' רב סעדיה ז"ל⁴ טעם בראש מרומים עם פסוק ליד שערים לפי קרת אבל התלמוד מרדק הכל מספוק [134a] ראשון: (ד) אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם. במדרש⁵ אם זכיתם וקיימתם דברי תורה אתם נקראים כאברהם יצחק ויעקב שנקראו אישים ואם לאו אתם נקראים אדם כאדם הראשון שלא קיים דבר של מקום ונמרד מנעו. ד"א אם זכיתם אתם נקראים כמלאכי השרת שנקראים אישים ואם לאו אתם נקראים אדם ע"כ. ובסוף בא לו⁶ אליכם אישים אקרא א"ר אלעזר אלו ת"ח שיושבים ודומים כנשים ועושים גבורה כאנשים, מפרש אישים מענין אשה, וא"ר ברכיה הרוצה שינסך יין על גבי המזבח ימלא⁷ גרוגם של ת"ח יין שנאמר אליכם אישים אקרא, מפרש אישים מענין אשה ריח ניחוח לחם אשה. והפסוק אישים אלו שרי העם ובני אדם הם ההמון וכמוהו (תהלים מ"ט ג') גם בני אדם גם בני איש מה כתיב בתריה יחד עשיר ואביון: (ה) הבינו פתאים ערמה וכסילים הבינו לב. פירוש הבינו דעת ויהיה הבינו פועל עומד ואולי יהיה פועל יוצא ולב לב ממש: (ו) שמעו כי נגידים אדבר ומפתח שפתי מישרים. טעם נגידים דברים משובחים מגו' נגיד כי הנגיד משובח בעם וכמו (לקמן כ"ב כ') הלא כתבתי⁸ לך שלישים מגו' (שמות י"ד ז') ושלישים על כלו. ד"א⁹ דברים המושכים את הלב תרגום משכו נגידו. במדרש¹⁰ מה נגיד זה בידו להמית ולהחיות כך דברי תורה כידם להמית ולהחיות, ד"א דברים המנידים לכס בין שוטאה לפהרה בין איסור והיתר. ומפתח שפתי מישרים, דברים שפותחים לכס חדרי חדרים שבמרום: (ז) כי אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע. יהגה הוא לשון דבור כמד"א (איוב ל"ז ב') והגה מפיו יצא ומצאנו הכתוב מפיל לשון הגיון ללב כמד"א (תהלים מ"ט ד') והגות לבי תכונה, לחך כי אמת יהגה חכי, לגרון (תהלים קמ"ז ו') יהגו בגרום: (ח) בצדק כל אמרי פי¹¹ אין בהם נפתל ועקש. במדרש ח"ל"ם¹² אין בהם קסדנות ולא

¹ בכ"י קרת. ² בכ"י שבה. ³ י"ט ע"ב. ⁴ ע"י מבוא. ⁵ מדרש משלי. ⁶ ע"א ע"א.

⁷ בכ"י ימלא. ⁸ בכ"י כמעות בחרתי. ⁹ וכ"פ חרב חמאירי נגיד מלשון תרגום. ¹⁰ מדרש משלי, ושם חסרה חתחלתה. ¹¹ בכ"י כי. ¹² פרשת א'.

משלי ה, ח-י

עקמימות מצאנו שעיקם הכתוב שחם ושלש אותיות ולא הוציא דבר מנונה מפיו שנאמר (בראשית ז' ח') מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה א"ר יודן אף כשנא לפתוח פותח בסימני טהרה (ויקרא י"א ד') את הנמל כי לא מפרים פרסה הוא אין כתיב כאן אלא כי מעלה גרה הוא (שם שם ז') ואת החזיר גרה לא יגר אין כתיב כאן אלא מפרים פרסה הוא ע"כ. במדרש¹ אין בהם נפתל ועקש ללמדך שכל זמן שאדם מתעסק בהם אינו נכשל ע"כ: (ט) כלם נכחים למבין וישרים למוציא דעת. [נכחים] אמתיים וישרים כמו הדרך הישרה נכח האדם מה כתיב בתריה וישרים למוציא דעת: (י) קחו מוסר ואל כסף ודעת מחרוץ נבחר. כלומר אם נתנו בידך לברור ברור המוסר על הכסף. ודעת מחרוץ נבחר, לשון זכר ע"ד (לקמן י"ד ו') ודעת לנכון נקל (לעיל ב' י') ודעת לנפשך ינעם או יהיה משפטו כלם בתוספת לימוד כלומר ולימוד דעת מחרוץ נבחר וכן כלם, וחרוץ הוא הזהב. ונוכל לפרש נבחר תואר לחרוץ וקחו עומד במקום שנים כאילו אמר קחו מוסרי ואל כסף וקחו דעת מחרוץ נבחר כלומר קחו ובררו דעתה יותר מקיחת וברירת חרוץ נבחר. בפסיקתא דסוכה² קחו מוסר של תורה ואל כסף למה תשקלו כסף (ישעיה נ"ה ב') למה אתם שוקלים כסף לבני עשו מפני שלא שבעתם מלחמה של תורה הה"ד בלא כסף ויגיעכם למה אתם יגיעים ואומות העולם שבעים מפני שלא שבעתם מ"ינה של תורה הה"ד בלא לשבעה וכמדר"א (לקמן ט' ה') לנו לחמו בלחמי ושחו ביין מסכתי ע"כ: (יא) כי טובה חכמה מפנינים וכל חסצים לא ישור כה. פרט ענינים ושוב כולל כל החסצים: (יב) אני חכמה שכנתי ערמה ודעת מזומת אמצא. בסוטה פ"ג א"ר אלעזר אני חכמה שכנתי ערמה כיון שנכנסה חכמה באדם נכנסה בו ערמימות ור' יוסי בר חנינא אמר אין דברי תורה מתקיימים אלא במי שמעמיד עצמו ערום עליהם ע"כ פ"י שלא יוגע להעשיר⁴. אני חכמה שכנתי ערמה, כי אם לא [יהיה] אדם ערום לא יחכם א"כ נמצאת ערמה [b 134] קודם החכמה ויוכל האדם להיות ערום לרע על כן דרשו ז"ל⁵ בפסוק (משלי י"ג ט"ז) כל ערום יעשה כדעת לעולם יהא אדם ערום ביראה וקראו את יונדב בן שמעה אחי דוד חכם לפי שלמד את אמנון להערים על חמר עד שהביאה לרשותו רשע ערום⁶, והערמה היא טובה בדרכי היראה או שיציל אדם עצמו על ידי ערמתו כההוא מעשה דר' אליעזר נאמן עלי הדיין בפ"א מע"ז⁷ וכמעשה ר' מאיר האמור שם שמש הא ומחק הא הנה הערימו על הנאים כנגדם להצלת נפשוחם: (יג) יראת ה' שנאת רע גאה וגאון ודרך רע ופי תפסוכות שנאת. טעם הפסוק יראת ה' שנאת [רע] ושוב פרט מה הוא. גאה וגאון, פ"י רב סעדיה ז"ל⁸ שהם שתי מדות גאה המתנאה בעצמו לסלסל בשערו וכיוצא בזה מרוב גסות רוחו וגאון המתנאה על אחרים גם שניהם כאחד רעים. וי"ט⁹ גאה וגאון מדה אחת והכפל לחזק כמדר"א (ישעיה ט"ז ו') גאותו וגאווה ועברתו. בערבי פסחים¹⁰ ג' הבי"ה שונא המדבר אחד בפה ואחד בלב היודע עדות בתכירו ואינו מעיד [לן] והרואה [דבר ערוה] כתכירו ומעיד בו יחיד רב נחמן בר יצחק אמר מצוה לשנאותי שנאמר יראת ה' שנאת רע מפרש מלת רע תואר: (יד) לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה. וכן דוד אומר (תהלים קי"ט כ"ד) גם

¹ מדרש משלי וע"י מה שתעיר שם הרש"ב ויל על אודות חגרמא. ² פסיקתא דרב כחנא פסקא כ"ח בתחלתה. מחר באכער דף קכ"ח ע"א. ³ כיא ע"כ. ⁴ ע"י פירוש רש"י שם. ⁵ ע"י ברכות י"ז א'. ⁶ מנהרד"ן כ"א א'. ⁷ פ"ז ע"כ. ⁸ ע"י מנחם. ⁹ ע"י מאיר. ¹⁰ ע"י קי"ג ע"כ.

ערוחקך שעשועי אנשי עצתי, ותושיה ס' המלה הזאת בראש הספר שהיא מנוצרת יש או מענין יסוד מנו' אישיותיה (ירמ' ג' ט"ו) כי החכמה יסוד העולם. אני בינה, עיקר החכמה היא התכונה נמצאת החכמה עצמה היא התכונה וזה טעם אני בינה. לי נבורה, כד"א (קהלת ז' י"ט) והחכמה תעוז לחכם מעשרה שלישים כי בה מתגבר על יצרו כדרך מ"ש¹ איזהו נכור הכובש את יצרו והיא נבורתה של תורה ואחז"ל² אין נבורה אלא בעשיית רצונו של מקום שנאמר (תהלים ק"ג ב') נבורי כח עושי דברו: (מז) בי מלכים ימלוכו ורוזנים יחוקקו צדק. במסרי סר' ויקח קרח ג' כתרים הם כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות כתר כהונה זכה בו אהרן ונטלו כתר מלכות זכה בו דוד ונטלו כתר תורה מונח כרי שלא ליתן סתחון סה לבאי עולם לוטר אילו היה מונח כתר כהונה וכתר מלכות הייתי זוכה בהם ונטלם הרי כתר תורה תוכחה³ לכל באי עולם שכל מי שזוכה בו מעלה אני עליו כאלו שלשחם מונחים [זוכה בכולם וכל מי שאין זוכה בו מעלה אני עליו כאלו שלשחם מונחים] ולא זכה באחד מהם ואם תאמר מי גדול משלשתן היה ר' שמעון בן אלעזר ואמר מי גדול הממליך או המלך הממליך העושה שרים או העושה שררה [הוא אומר] העושה שרים כל עצמן של שני כתרים הללו אינם באים אלא מכחה של תורה הה"ד כי מלכים ימלוכו וכו'⁴. ורוזנים יחוקקו צדק, ס' ישימו הצדק לחק אפותיראן כלע"ז⁵. וי"מ⁶ מענין כתיבה כמו (בראשית מ"ט י') ומחוקק מבין רגליו: (מז) בי שרים ישורו וגדיבים כל שופטי ארץ. ארץ קרי וכתוב צדק כך נמצא בהלל⁷ מתוקן על הגרר אבל בכל [הספרים] ובכתיבת הנגיד ז"ל⁸ נמצא כל שופטי צדק והתרגום⁹ מסייען. ובס' בא לו¹⁰ ג' זרים הם זר מונח זכה בו אהרן ונטלו זר שלחן זכה בו דוד ונטלו זר ארון מונח כל הרוצה ליטול יבוא ויטול שטא תאמר סחות שבהן הוא ת"ל בי מלכים ימלוכו. ורוזנים לשון שרות וגדולה כמו (שופטים ה' ג') האזינו רוחים: (יו) אני אהבי אהב ומשחרי ימצאונני. שהחכמה נמצאת ואוהבת לכל אוהביה ומבקשה. אנדת תלים ס' ס"ב¹¹ אמרה תורה כל מי שאוהב אותי אני אוהב אותו דוד על ידי שאהבני אהבתיו על ידי ששחרי שחרתי ונמצאתי לו. ובפירוש רש"י נון יחירה [רמן] לחמשים שערי¹² בינה: (יד) עושר וכבוד אתי הון עתק וצדקה. טעם עתק רב וגדול כמו (איוב כ"א ז') עתקו גם נברו חיל וטעם וצדקה כי [היא] המורה את האדם לעשות צדקה או הנותנת לו ממון שעושה ממנו צדקות: (יט) טוב סר"י מחרוץ ומפז ותכואתי מכסף נבחר. והחרוץ והפז כל אחד ואחד יש לו מעלה אחת והחכמה כמה מעלות: (כ) בארה צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט. כי היא דרך ה' לעשות צדקה ומשפט¹³ ומעם בתוך שלא אחסוף לצאת מהם. ד"א קן האמצעי הוא המוכתר¹⁴. [a 135] בספיקתא החדש השלישי¹⁵ בארה צדקה אהלך התורה אומ' באי זה שכל אני מצויה בדרך של עושי צדקות, בתוך נתיבות משפט א"ר חונא משל למטרונא שהיא עוברת בשוק כלי

¹ אבות פ"ד ס"א. ² כונתו על ויקרא רבה פ"א וכלשונו ממש לא מצאתי לא בש"ס ולא במדרשים. ³ בדפוסים "מונח" ואולי צ"ל כן גם פה. ⁴ בכ"י בו. ⁵ ע"י מבווא. ⁶ ע"י מאירי. ⁷ ע"י מנחת שי שחביא ג"כ שנסתפקו בהך חיכוחא סן שנין קדמאין אי קריא צדק אי ארץ ולא ידעו לאכרועי והביא ג"כ שבעל אור תורת הניחו עפ"י החללי. ⁸ ע"י מבווא. ⁹ ושלמי אגא משחא בצדקותא. ¹⁰ ע"י ע"ב. ¹¹ צ"ל י"ג. ¹² בכ"י שנת. ¹³ ע"י בראשית י"ח י"ט. ¹⁴ פה כתוב עור בכ"י הכתוב שלאח"י להנחיל אנהבי יש ונצרותיהם אמלא וחוא במעות. ¹⁵ פסד"כ פסקא ו' (דף ק"ג ע"א).

זין וחגורי סוף מלפניה ומלאחריה כך התורה דינים מלפניה ודינים מאחריה דינים מלפניה שנאמר (ישמות ט"ו כ"ה) שם לו חק ומשפט ודינים מאחריה (שם כ"א א') ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם: (כא) להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא. מלת יש כוללת כל הקניינים חרוץ ופז וכסף וכיוצא בהם. ד"א כאילו אמר להנחיל אוהבי יש לי רב. ונוטריקון י"ש יראה שמים. ובס' חלק¹ ובסמ' עוקצים² מפרש יש בנים י"ש שעתידי הב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא י"ש בנימטריא תלת מאה ועשר הוו נמצאת אומר להנחיל אוהבי יש לעולם הבא ואוצרותיהם אמלא בעולם הזה והקדים המנוחה הגדולה:

החלק השני.

(כב) ה' קנני ראשית דרכי קדם מפעליו מאז. לשון התורה אומרת שהשם קנאה ראשיתו וקדם מפעליו מאז וכן הוא אומר (לעיל ג' י"ט) ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה הרי החכמה והתבונה קדמה לבריאת העולם לא קדימת זמן כי הזמן עצמו נברא אלא לומר לך שכל מה שברא הב"ה בעולמו נברא וקוננו והתקינו בתורה והתורה היא כלל לחכמה ולתבונה. ובבראשית רבה³ בראשית ברא אלהים ואין ראשית אלא תורה כמד"א ה' קנני ראשית דרכי. ובנדרים פ"ד⁴ ז' דברים נבראו קודם שנברא העולם ואלו הן תורה וגו' ומביא ראיה מספוק ה' קנני ראשית דרכי: (כג) מעולם נסכתי מראש מקדמי ארץ. נסכתי משפטו נסכתי⁵ וטעם המלה מענין גדולה וקצינות מענין (יהושע י"ג כ"א) נסיכי סיחון וטעם הפסוק מעולם ומראש ומקדמי ארץ ננסכה התורה כי בה מלכים ימלכו בה שרים ישורו: (כד) באין תהומות חוללתי באין מעיינות נכבדי מים. חוללתי טעמו כמו נבראתי ונוצרת מני (דברים ל"ב י"ח) ותשכח אל מחוללך, ואמר באין מעיינות⁶ נכבדי מים בדרך (תהלים צ"ג ד') אדירים משכריים: (כה) במים הרים הטבעו לפני נבעות חוללתי. כאגדת תהלים פ"ט⁷ כתוב אחד אומר (תהלים צ' ב') במים הרים יולדו וכתוב א' אומר במים הרים הוטבעו בתוך המים שהיו מים בצפוריות של מים והיכאן שהיה רואה הכ"ה מקום עמוק היה נותן בתוכו הר גדול וממלא אותו והיכאן שהיה רואה מקום מוטבע היה נותן שם הר קל הה"ד במים הרים יולדו ע"כ. והאמת כי במה הרים בימים מבעים ושקועים במים או יהיה הוטבעו ויולדו אחד וטעם המלה מלשון ז"ל מטבע שטבעו חכמים שפירשו תקון שתקנו חכמים ויהיה טעם במים הרים הוטבעו נתכוונו ונתיסדו: (כו) עד לא עשה ארץ וחוצות וראש עפרות תכל. תרגו' במים עד לא. בספרי פירשתי והיה עקב ארץ זו שאר ארצות וחוצות אלו מדברות תכל זו ארץ ישראל כמד"א (לקמן כתוב ל"א) משחקת בתכל ארצו ולמה נקרא שמה תכל שהיא מתוכלת מכל הארצות שכל הארצות יש בזה מה שאין בזה וכו' מה [שאר] בזה אכל א"י אין חסרה כלום שנא' (דברים ח' ט') לא תחסר כל בה ע"כ. והפשטנים פירשו⁸ כי תכל הארץ הנושבת כמד"א (לעיל ג' י"ט) כונן שמים בתבונה וטעם חוצות קודם שנכנו בניינים בעולם שמחמתם

¹ ק' ע"א. ² פ"ג מ' י"ב. ³ פ"ח. ⁴ ל"ט ע"ב ועמ"ש מחברנו בפירושו לפרקי אבות פ"ח מ"ט. בכ"י ונסכתי, וענין פירוש ר"י כספי למשלי א' (בעשרה כלי כסף מזהר לאסס) ומה שכתב שם ידיו חמורל. ⁵ בכ"י נכבדות. ⁶ צ"ל פ' צ'. ⁷ ע"י מאירי.

הם החיצות והשוקים: (כז) בהכינו שמים שם אני כחקו חוג על פני ההום. כמד"א (שם) כונן שמים בתכונה. כחקו חוג על פני ההום, חוג הוא ענין סבוב והקף ולכך נקרא יצ' הכלי שמתארים בו הענולה מחוגה והוא מנו' (ישעיה ט' כ"ב) היושב על חוג הארץ שסירותו הגלגל הסובב את הארץ ונקרא הגלגל כן בעבור שינוע תמיד כמו (תהלים ק"ז כ"ז) יחוגו וינעו כשכור; (כח) באמצעו שחקים ממעל בעוז עינות ההום. שנתן להם חוק ואומץ שיעמדו לעד לעולם וכן בעוז עינות ההום פ' בהגביתו [135 b] ובתחתו עוז לעיינות ההום בכל מעשיו אלה שם אני, וכן מצינו הכתוב אומר לשון זה על המים (נחמיה ט' י"א) במים עוים (ישעיה ח' ז') את מ' הנהר העצומים והרכים: (כט) כשמו לים חוקו ומים לא יעברו סיו בחוקו מוסדי ארץ. והיא החול כמד"א (ירמיה ה' כ"ב) אשר שטתי חול גבול ים חק עולם ולא יעברנהו וזה טעם ומים לא יעברו סיו וכן הוא אומר (איוב ל"ח י' י"א) ואשבור עליו חקי ואשים בריח ורלחים ואמר עד סה תבא ולא חוסף ופה ישית בגאון גליך. כחקו מוסדי ארץ. הם עמודי הארץ כמד"א (שמואל א' ב' ח') כי לה' מצוקי ארץ וישת עליהם תבל: (ל) ואהיה אצלו אמן ואהיה שעשועים יום יום משחקת לפניו בכל עת. משפמו' ואהיה אצלו כאמון כמו באמונה והוא מנו' (במדבר י"א י"ב) כאשר ישא האומן את היונק וזה ד"מ. ואהיה שעשועים יום יום, מעמ? בכל יום ויום משחקת לפניו בכל עת. ופירש בפסוק שאחריו הענין והתחיל במאי דסליק מיניה ואמר (לא) משחקת בתבל ארצו ושעשועי את בני אדם. כי התורה מרבה שמחה ושחוק לבעליה ואי זו שמחה כשמחת ההבנה והכתוב מעיד ואמר (תהלים י"ט ט') פקודי ה' ישרים משמחי לב והיא שעשועי החכמים וכאשר אמר דוד משיחנו (שם קי"ט צ"ב) לולי תורתך שעשועי או אברתי בעניי. ובכ"ר¹ ואהיה אצלו אמן אמן פדגוג כמד"א (במדבר י"א י"ב) כאשר ישא האומן את היונק. ד"א אמן אומן הייתי כלי אומנותו של הב"ה בנוהג שבעולם מלך ב"ו בונה פלטרין אינו בונה אותו מדעת עצמו אלא מדעת אומן והאומן אינו בונה אותו מדעת עצמו [אלא] בדפטריות² ובפנקסיות יש לו לידע היאך הוא עושה חדרים היאך הוא עושה שפשוטין כך היה הב"ה מביט בתורה ובורא את העולם. ד"א ואהיה אצלו אמן שכל דבריה אמת ואמונה. ד"א שכל המקיים מצוותיה נותן לו הב"ה שכרו באמונה. ובפרש' ח"י מעשה בכל יום שואלין זה לזה מה בריות ברא ככם הקב"ה יום ששי שואל ליום ה' ה' לדי' ד' לנ' ג' לבי' ב' לא' ראשון למי שואל לו לתורה שקדמה לבריאתו של עולם הה"ד ואהיה אצלו אמן ואהיה שעשועים יום יום אלפים שנה ויומו של הב"ה אלף³ שנה שנאמר (תהלים צ' ד') כי אלף שנים בעיניך כיום אחטול דא"ר שמואל בר נחמני אלפים שנה קדמה תורה לבריות של עולם. ורש"י ז"ל פ' משחקת בתבל ארצו על הדורות מרשיעים שהיו מאדם ועד נח ומנה ועד אברהם הייתי משחקת עליהם ושעשועי אל בני אדם צפיתי עד בוא דוד המדבר ויקבלוני: (לב) ועתה בנים שמעו לי ואשרי דרכי ישמרו. כי השומע לומד. ואשרי דרכי ישמרו, כי דרכי התורה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום: (לג) שמעו מוסר חכמו ואל תפרעו. כי צריך האדם למוסר כצורך האדמה למטר ואמרו הפילוסופים⁴

¹ בכ"י משפמו ואותיה אצלו אמן. ² בכ"י מעמא. ³ פ"א ⁴ בכ"י בפטריות. ⁵ בכ"י א". ⁶ בכ"י אלפים. ⁷ מבחר הפנינים שער המוסר.

היה בן מי שתדעה וקנה מוסר כי אין נדרש בלא מוסר וחכמ' [אומרים] כי גוף בלא חכמה כבית בלא יסוד ותחלת החכמה השתיקה והב' השמיעה והג' הזכרון והד' הלימוד והה' המעשה. ואל תפרעו, מנ' (שמות ה' ד') למה תפריעו את העם ממעשיו שטעמו מענין הריחוק והביטול. וי"ט¹ מלשון רז"ל הקורא את המגלה למפרע כלומר השבת הדבר לאחור ולהפך² וטעם הפסוק שטעמו מוסר ואח"כ חכמו ואל תעשה הדבר למפרע ללמוד חכמה קודם שתשמעו מוסר ע"ד מה שא"ל³ כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת והמתרגם תפשו לו הפי' [הראשון] ותרגם ואל תפרעו ואל תתרשלו: (לד) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי. והזירה החכמה את האדם לשקוע על דלתותיה בכל יום ויום לשמור מזוזות פתחיה שיקדים ראשון לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ויהיה אחרון ליוצאים כי אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש והרצאה להיות חכם ישכים ויתמיד בחכמה והאומר ינעתי ולא מצאתי אל תאמין וכן דרשו רז"ל⁴ וזאת התורה אדם כי ימות באהל (במדבר י"ט י"ד) אין אדם לומד תורה אלא כשטמית עצמו עליה שיהנה בה יומם ולילה ואשרי מי שעמלו בחורה ומתעסק בחורה לא יתכן [136 a] שיהיה צוארו עבה וגופו שמן אם ייגע בה ואם תתיש כחו בעולם הזה תחליף כחו בעולם הבא. כאלה הדברים רבה⁵ לשמור מזוזות פתחי א"ר יהודה בר סימון וכי יש מזוזה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות [וכו'] ע"כ. בס"א דברכות⁶ אמר להו ר' יהושע לבניו אקדימו ואחשיכו לבי כנישאתי כי היכי דתוריקו יומי א"ר חמא בר חנינה מאי קראה אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום וכתוב בתורה כי מוצאי מצא חיים. א"ר חסדא לעולם יכנס אדם שני פתחים לבית הכנסת ויתפלל שנאמר לשמור מזוזות פתחי שני פתחים ס"ד אלא אימא כשיעור שני פתחים ס"י שלא יאמר להתפלל מיד כשיכנס אלא ישהה כשיעור שני פתחים שהם מהלך ח' אמות שחתם רחב פתח ד' אמות ואמר' בס' בני העיר⁷ שאלו לר' פרידא כמה הארכת ימים ואמר להם מימי לא קדמני אדם לבית המדרש וכו': (לה) כי מוצאי מצא חיים ויפק רצון מה'. מנ' (ישעיה נ"ח י') ותפק לדעב נפשך וטעמו שיוציא וישלים רצון מה'. מוצאי תרי במסורת כי מוצאי מצא חיים (בראשית ד' י"ד) והיה כל מוצאי יהרגני רמז למה שדרשו רז"ל⁸ זכה סם חיים לא זכה סם המות ע"ד (הושע י"ד י') כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בסם ופושעים יכשלו בסם: (לו) וחוטאי חומס נפשו כל משנאי אהבו מות. טעמו וחוטאי לי חומס נפשו וכאשר אמרו במדרש⁹ אמר הכ"ה לרשעים אם חוטאים אתם סבורים אתם שיש לי הפסד נפשכם אתם מפסידים הה"ד וחוטאי חומס נפשו. כל משנאי אהבו מות, כי אין להם דרך החיים הפך כי מוצאי מצא חיים כלי שמשלים תאות יצרו ומאכר נפשו וכן ענין ומזמות עלי תחמוסו (איוב כ"א כ"ג). ורז"ל דרשו¹⁰ זה ת"ח הנמצא רבב על בנודו שחייב מיתה שנאמר כל משנאי אהבו מות אל תקרי משנאי אלא משנאי שיאות לכל ת"ח שיהיה נקי וטהור מחלאת הנפש והגוף והמלכוש ואם אינו עושה כן הוא מבזה התורה בעיני הבריות והוא בכלל המשנאים. עוד דרשו רז"ל¹¹ שת"ח המסב בסעודה ומברך לפניו אפילו כהן גדול עם הארץ אותו ת"ח חייב מיתה שנאמר כל

¹ ע"י מכלול ויפ. ² ע"י פירושו לעיל לכתוב א' כ"ח. ³ פ"א פ"ג ס' י"א. ⁴ ברכות ס"ג ע"ב ושי"ט. ⁵ פ"ו. ⁶ ה' ע"א. ⁷ כ"ז ע"א. ⁸ שבת פ"ח ע"ב. ⁹ מדרש משלי. ¹⁰ שבת קיד ע"א וע"י קורא באמת שם. ¹¹ מסכים מ"ט ע"א.

משנאי אהבו מות אל תקרי משנאי אלא משנאי כראיתא בספר בני העיר¹, ובכלל כל משנאי אהבו מות הוא המכונה ת"ח שהוא משנאי התורה בסני כל הכריות בכוותו את לוסריה :

מ.

(א) חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה. טעמו כל חכמה וחכמה מהחכמות, חצבה ענין הכרתה כענין פסילה², עמודיה אשר הבית נכון עליהם. ואמר שבעה שכן דרך המקרא מכנה הרבים בלשון שבעה או יהיה חצבה עמודיה שבעה רמז לשבעה רקיעים ולז' ארצות וכן המדרש³ אומר אבל במס' שבת⁴ פ' כל כתבי אמר ת"ר ויהי כנסוע הארון ויאמר משה (במדבר י' ל"ה) פרשה זו עשה הקב"ה לה סימניות מלמעלה ומלמטה לומר שאין זה מקומה ר' אומר לא מן השם הוא זה אלא מפני שספר חשוב הוא בפני עצמו כמאן אולא הא דא"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן מאי דכתיב חצבה עמודיה שבעה של ספרי תורה כמאן כר'⁵ (בנאה ומצעת לו את המטה ועושה בצמר): (ב) מבחה מבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה. שבשלה ממעמים והלכה ומוגה היינות וערכה השולחנות כל זה רמז לחקים ולמשפטים ולעדות הכתובים בתורה: (ג) שלחה נערותיה תקרא על גפי מרומי קרת. רמז לת"ח הצדיקים אשר מושלים ביצרם וכאשר דרשו⁶ בספוק (רות כ' ח') ובה תדבקין עם נערותי וגם הצדיקים המושלים בנערות והם המלמדים לאדם דעת כי החכמה צריכה מליצים ואז יגיע האדם אליה אבל הכסילים הויא ממילא לכך נאמר באשת כסילות (לקמן כתוב י"ד) וישבה לפתח ביתה ולא אמר שלחה נערותיה, ולפי שהקורא ממקום גבוה נשמע למרחוק אמר על גפי מרומי קרת וגפי מגז' (דניאל ז' ד') וגפין די נשר שטעמו כנפים. וי"ט גפי כמו גבי' מגז' (תהלים קכ"ט ג') על גבי חרשו חורשים כי מוצא הבי"ת והפ' אחת או יהיה מענין (יחזקאל ט"ז כ"ד) ותבני לך גב שהיא האיציטבא. קרת וקריה אחת: (ד) מי פתי יסור הגה חסר⁷ לב אמרה לו. יסור הגה שיסור לבית המדרש [b 136] לשמוע דברי תורה מגז' (שמואל א' כ"ב י"ד) וסר אל משמעתך. וחסר לב אמרה לו, השכל מכנים אותו בלב כי הלב משכן השכל וכמוהו (משלי י"ט ח') קונה לב שטעמו קונה דעת ושכל, ומה אמרה תורה לחסר לב זה. (ה) לבו לחמו בלחמי ושתו ביינן מסכתי. ודרשו ז"ל למה נקראת התורה לחם לפי שכשם שאי אפשר לעולם בלא לחם כך אי אפשר לעולם בלא תורה ובי"ת בלחמי כמקום עם וכמוהו (ויקרא ח' ל"ב) והגותר בכשר ובלחם. בויקרא רבה פ' א חכמות בנתה ביתה שהב"ה ברא עולמו בששה ימים בחכמה שנאמר (לעיל ג' י"ט) ה' בחכמה יסר ארץ, חצבה עמודיה ז' אלו ז' ימי בראשית, מבחה מבחה תוציא הארץ נפש חיה למינה (בראשית א' כ"ד), מסכה יינה יקו המים (שם שם מ'), אף ערכה שלחנה תרשא הארץ דשא עשב מוריע ורע (שם שם י"א), שלחה נערותיה תקרא זה אדם וחיה. על

¹ מגלה כיח ע"א. ² בכ"י פסילות. וגרסה שרדע חסכבר היא כי חצב ענינו כריתה

אבל לא במובן המורגל כי אם כמובן פסל. ³ מדרש משלי. ⁴ קט"ו ע"כ. ⁵ מלת בנאה פת היא מיותרת, ומת שאיתא אחר זה הוא מסננה כתובות פ"ח מ"ח ואין לו פה מקום וגרסה שחסרו דברים בכ"י. ⁶ שבת קי"ג ע"כ. ⁷ ע"י במיוחס להראב"ע שכתב אותיות בוס"ף מתחליפין ובז"ו. ⁸ בכ"י וחמר.

גמי מרומי קרת שהמיכן הכ"ה וקרא אותם אלוהות הה"ד והייתם כאלהים (שם ג' ה')
 אחר כל השבח הזה מי פתי יסור הנה הם הניתו דעתי והלכו אחר דעתו של נחש
 בשביל כך חסר לב אמרה לו כי עפר אתה ואל עפר תשוב (שם שם י"ט) כדא"י החס:
 (ו) עזבו פתאים וחיו ואשרו בדרך בינה. טעמו [עזבו] פתאים פתיותכם וחיו כי מיתת
 הפתיות תחיה התבונה וזה טעם ואשרו בדרך בינה כתרנו¹ והליכו כאורחא דביינה מנו'
 (תהלים ל"ו ל"א) לא תטער אשוריו. וי"מ² עזבו פתאים התורה הזה ירה (?) לבני
 אדם לעזוב הפתאים ולהתחבר לחכמים. וי"מ³ פתאים שם קבוץ תאהבו פתי (לעיל
 א' כ"ב) שהוא שם מנו' [פתה] בפלס מרי והפתאים יכול האדם להדריכם דרך ישרה
 ולהורותם האמת אבל הלצים אינם נוכחים אלא מחסרים מוכיחים זה טעם (ז) יוסר
 לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו. וי"מ⁴ מומו של מוכיח כטעם לוקח לו קלון
 כן דעת התרגום מומא הוא ליה. וי"מ⁵ מומו של רשע כלומר היוסר לץ ומוכיח
 לרשע מום שיש בו לוקח לו קלון. ואמרו הפילוסופים⁶ המוכיח את מי שאינו
 נוכח והמלמד את מי שאינו למד כמנגן בין המתים או כצועק אל הצלמים, על כן
 (ח) אל תוכח לץ סן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך. כאשר אמר חכם חבר המגיד לי
 מומי ככל עת שיפגעני טוב לי מחבר שיתן לי דינר זהב ככל עת שיפגעני. בספר
 הבא על יבמתו⁷ א"ר אלעאי משום ר' יהודה בר שמעון כשם שמצוה על האדם
 לומר דבר הנשמע כך מצוה שאינו לומר דבר שאינו נשמע אבא אמר חוכה שנאמר
 אל תוכח לץ סן ישנאך. ובספר יש בערכין⁸ א"ר יוחנן בן נורי מעידנא שמים וארץ
 שהרכה פעמים לקה ר' עקיבא על ידי שהייתי קובל עליו לפני רשב"ג וכ"ש שהוספתי
 בו אהבה לקיים מה שנאמר הוכח לחכם ויאהבך. וכתב ר' ישראל ב"ר יוסי ז"ל⁹
 כי הלץ הוא החושב שהוא חכם והחכמה נפקדת ממנו כמדיא (לקמן י"ד ו') בקש לץ
 חכמה ואין ולפי' אינו מקבל תוכחת כי הוא חכם בעיניו מן המוכיח ולפי' אמר (משלי
 מ' י"ב) הוכח לחכם ויאהבך הנה ששקל הלץ והחכם בשני הפכים וכן (לקמן כתוב
 י"ב) אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא. ד"א יוסר לץ וגו' בריש איכה רבתי¹⁰
 א"ר יצחק כל המעמיד תלמיד רשע סופו להתכנות ממנו שנאמר יוסר לץ לוקח [לו]
 קלון, ד"א יוסר לץ זה ירמיה לץ זה דורו לוקח לו קלון שהיו מקללים אותו דכתיב
 (ירמיה ט"ו י') לא נשיתי ולא נשו בי כלו מקללוני ומוכיח לרשע מומו שהיה מוכיח
 לישראל ואומר להם איכה. ורב סעדיה פ"י¹¹ יוסר לץ וגו' כי הלץ הוא המוכיח
 ואע"פ שאין לאדם לץ להוכיח שום אדם עד שתקן עצמו מ"מ לא יתכן ס"י זה עם
 חצי הפסוק האחרון ועם פסוק אל תוכח לץ סן ישנאך וגו' (ט) תן לחכם ויחכם עוד
 הודע לצדיק ויוסף לקח. כי המשכיל הגלגל יספיק לו מעט מן התוכחות ומלא אחת
 מן החכמה ויקבענה לחובה וישים הדברים דמיוניו ישקל קצתם בקצתם יחכממו רוח
 בלבבו להרגיש הדברים הנעלמים. ובתנחומא פרשת ויקהל תן לחכם ויחכם עוד
 זה נח שא"ל הבי"ה (בראשית ז' ב') מכל הבהמה המהורה תקח לך ז' ז' וכשיצא מן
 התיבה מה כתיב ביה (שם ח' ב') ויקח מכל הבהמה המהורה ומכל העוף המהור
 ויעל עולות [137 a] מה שלא נצטווה אמר בעצמו לא ריבה הבי"ה את המהורות

¹ ע"י ברכת אברהם. ² ע"י במיוחס להראב"ע. ³ ע"י רש"י. ⁴ ע"י במיוחס להראב"ע.

⁵ מבחר המגנים שער הורות דרך ישרה. ⁶ ס"ת ע"ב. ⁷ פ"ו ע"ב. ⁸ ע"י מבווא. ⁹ פתחתא
 ס"ו. ¹⁰ ע"י מבווא.

אלא להקריב מהם הוי' הודע לצדיק ויוסף לקח. ד"א תן לחכם ויחכם עוד זה משה שנאמר (לקמן כ"א כ"ב) עיר גבורים עלה חכם שהיה למד תורה ובא ומלמד לישראל ומשביח¹ דבריו הוי' הודע לחכם ויוסף לקח. ד"א זה בצלאל בשעה שא"ל ה' כי לעשות משכן הלך וצוה את בצלאל לעשות² וא"ל בצלאל והיכן תהא תורה נתונה א"ל משה משאנו עושים את המשכן נעשה את הארון א"ל לא כי נתחיל ונעשה את הארון ואח"כ נעשה את המשכן ע"כ, וקשה לי על מדרש תנחומא שהכתובים מורים שעשו המשכן ואח"כ ארון וכלים וכן אונ"ל בס' הרוואה³ בצלאל על שם חכמתו נקרא שא"ל ה' כי למשה לך אמור לבצלאל עשה משכן וארון וכלים אונ"ל א"ל בצלאל משה רבינו מנהנו של עולם אדם בונה בית ואח"כ מכנים בתוכו כלים וגו' כדאיתא התם וצריך לדקדק בדבר. ובס' אלו קשרים⁴ תן לחכם ויחכם עוד א"ר אלעזר זו רות המואביה ושמואל הרמתי רות דאלו נעמי אמרה לה (רות ג' ג') ורחצת וסכת ושמת שמלותיך עליך והדר וירדת הגונון אמרה לאו אורח ארעא למיזל בשוקא הכי ואלו בדירה כתיב (שם שם ו') ותרד הגונון ותעש ככל אשר צוהה חמותה, שמואל דאילו עלי אמר ליה (ש"א ג' ט') ואמרת דבר ה' כי שומע עבדך ואילו בדירה כתיב (שם שם י') דבר כי שומע עבדך ולא קאמר ה' אמר דילמא מלאך הוא: (י') תחלת חכמה יראת ה' ודעת קדושים בינה. כדרך מ"ש ז"ל⁵ כל שיראת חסאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקימת, ועוד כי הוא האוצר כמו שאומר במדרש⁶ את מוצא אדם שונה הלכות מדרש אגדות ואם אין בו יראת חסא אין בידו כלום משל לאדם שאמר לחבירו יש לי אלף מדות של תבואה ואלף מדות יין ואלף מדות שמן אומר לו חבירו יש לך אוצרות ליתן אותם בהם אם יש לך כן הכל שלך ואם לאו אין בידך כלום כך אדם שונה הכל אם יש לך יראת חסא הכל שלך שנאמר (ישעיה ל"ג ו') יראת ה' היא אוצרו וגו'. תחלת חכמה יראת ה' ודעת קדושים בינה, מעמו ודעת אלהים קדושים היא הבינה האמיתית וכאשר אמר ירמיהו (ירמיה ט' כ"ג) כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי: (י"א) כי כי ירבו יסוד ויוסיפו לך שנות חיים, כאשר אמר במקום אחר (לעיל ג' ט"ז) אך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד וכן שנות חיים הם חיים של פרנסה ועושר: (י"ב) אם חכמת חכמת לך ולצת לבדך תשא. במדרש⁶ ר' אלעזר אומר אם חכמת בתורה נמצאת משמח להב"ה שנתן לך חכמה שנאמר אם [חכמת] חכמת לך לזה⁷ שנתן לך חכמה ולצת לבדך תשא ולא לאחרים ע"כ. ורב סעדיה נאון ז"ל פ"י אם חכמת חכמת לך ואם עשית תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת⁸ וזה טעם חכמת לך עשית מה שאתה חייב לעשות ואם לצת לבדך תשא עונך. פ"י אחר אם חכמת חכמת לך אין החכמה כשאר הקנינים הגופניים שאפי' יעשר אדם עושר גדול אין לו ממנו ולא מה שאוכל ושותה ולובש והשאר התועלת לאחרים ברבות הטובה רבו אוכליה⁹ אבל החכמה כל חכמה אם מתחכם והולך התועלת לעצמו כי אף [אם] ילמד את אחרים הוא מתלמד ומועיל בדבר. פ"א אם חכמת חכמת לך כי החכמה תעז לחכם ותורהו דרך עץ החיים ואם לצת לבדך תשא הליצנות ותהיה נמשל¹⁰:

¹ בכ"י ומשנית. ² כאן צריך כנראה להוסיף ע"פ התנחומא (ספר' באבער ט" ח'): אמר בצלאל למת הוא חמסכן א"ל להשרות שכונה בתוכו וללמד תורה לישראל. ³ ג"ה ע"א. ⁴ ק"צ ע"כ. ⁵ פרקי אבות פ"ג מ' י"א. ⁶ מדרש משלי. ⁷ בכ"י זה. ⁸ אבות פ"ב מ"ב הובא בפירוש רס"ג בסוף פרשת פ' (ספר' באבער ע' 54), ועי' סבוא. ⁹ עי' קהלת ח' י. ¹⁰ אולי צ"ל נמסא.

משלי מ, יג-יח, יא-ג

(יג) אשת כסילות הוסיפה פתיות וכל ידעה מה. מה אשה זונה מתנאה והוסיפה בזכותה ואינה יודעת מה יהיה בסופה כך הלך הזה מתנאה והוסיפה בליצנותו ואינו יודע מה יהיה בסופו מה כתיב באשה זונה (לקמן כתוב י"ח) כי רפאים שם (בביתה) ועמקי שאול קרואיה כך הליצנות והמצינות כל באיה לא ישובון ולא ישיגו¹ אורחות חיים (לעיל ב' י"ט). פתיות וכל ידעה מה, אשת עומד במקום שנים ומעמו אשת פתיות וכל ידעה מה [מן] המוסר כי מחיצות הכסילות והפתיות מפריד בינה ובין המוסר. ד"א וכל ידעה מה בעולם. ד"א כאילו אמר וכל ידעה מה אומרת כמו (ירמיה ח' ט') וחכמת מה להם על בלי מה² וכמו שדרשו ז"ל³ על החכמה דרא ביה כלא ביה דלא דא ביה מה ביה: (יד) וישבה לפתח ביתה על כסא מרוזי קרת. [137 b] שהיא יושבת לפתח ביתה (שית זונה ר"ל תיקון זונה וכן ותשם בסוף עיניה התקן שית זונה)⁴ ללכד כל עוברי דרך ושב במלכותה וזה מעם (מו) לקרוא לעוברי דרך המישרים אורחותם: (מו) מי פתי יסור הגה וחסר לב ואמר⁵ לו: (יז) מים נגובים ימתקו ולחם סתרים ינעם. אין מעם פנויה כמעט אשת איש. ולחם סתרים ינעם, כי מפתחים מבני אדם ועושים במחשך מעשיהם במסתרים ובחדרים ואינם יודעים שיש למעלה מהם עין רואה ואוזן שומעת וגברתו הנמשות העושות זה מעם (יח) ולא ידע כי רפאים שם בעמקי שאול קרואיה. רפאים הם המתים נקראים כן מנו⁶ (במדבר י"ג י"ח) החזק הוא הרפה כי באמת מרסין כחם⁷ ופירוד יסודם. וי"ט מעיני (בראשית י"ד ה) ויכו את רפאים שהם הגבורים והוא מן ההפכים וכמורו (לקמן כ"א מ"ז) בקהל רפאים ינוח:

י.

(א) משלי שלמה בן חכם ישמח אב ובן כסיל תונת אמו. כי החכם הולך עם אביו בחוץ ומשמח את אביו בדבריו אבל הכסיל יושב בבית כל היום והיא תונת אמו. ד"א לפי שחושדין הבריות את האם כשרואים את בנה הולך בדרך לא טוב צא ולמד מאותו תלמיד שעבר לפני ר' עקיבא וחבריו בגלוי ראש שברקו אחריו ומצאוהו ממור ובר הגדה היו ובן כסיל תונת אמו. או נוכל לפרש לפי שאמר ישמח אב אמר ג"כ תונת אמו להזכיר אביו ואמו וה"ה להת את של זה כזה כי החכם ישמח אביו ואמו והכסיל הוא תונת [אביו ותונת] אמו: (ב) לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות. שכל ממון שיש בו צד נגוד עכירה סופו לשמיון ולא יועילו לבעליו וצדקה תציל ממות. במדרש⁸ כתוב א' אומר וצדקה תציל ממות וכתוב אחר אומר (תהלים פ"ט מ"ט) מי גבר יחיה ולא יראה מות הא כיצד יתקיימו שני מקראות אלו אמור מעתה מי גבר יחיה ולא יראה מות זו מיתה כדרך כל הארץ וצדקה תציל ממות זו מיתה משונה ע"כ. ד"א וצדקה תציל ממות שלא תקצרנה שנות הצדיקים: (ג) לא ירעיב ה' נפש

¹ כי חשיגו. ² אולי כוננו להכתוב איוב כ"ז ז'. ³ נדרים מ"א ע"א. ⁴ חסלות האלו הן פת מיותרות ושוכשות ונשתרכבו מפירושו לעיל לו י". ⁵ בכ"י אסרה. ⁶ אולי צ"ל מתיס מרפיון כחם. ⁷ מסכת כלה. וא"צ חגאון מוה"ר יצחק רוב חלוי וזללה"ה פירש הפסוק ע"פ סאמרם ד"ל רוב בנינים תולכים אחרי אחי האם וא"כ כשהבן הוא חכם אז מפילו שמחת האב כפולת מצד בנו ומצד אחי אשתו ובן כסיל חוץ ביותר תונת אמו מצד הבן ומצד אחיה חקירוב לה יותר מלבעלה, וע"י משלי מספרי הנ"ך דרך מסילה. ⁸ מדרש משלי.

[צדיק] והוה רשעים יהרוף. לפי שאמר בפסוק שלפניו וצדקה תציל ממות אמר אחריו לא ירעיב ה' נפש צדיק. יהרוף, פי' ירחוף ענין דחיפה. לא ירעיב ה' נפש צדיק, שא"ת צדיק המבזבז את נכסיו מהיכאן מתפרנס לכך נאמר לא ירעיב ה' נפש צדיק וע"ד (תהלים ל"ז) נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וגו'. והוה רשעים יהרוף, פירוש מגו' (תהלים נ"ב ט') יעוז בהוהו שמעמו ממון ההוה לו¹ ומעם הפסוק שממון הצדיקים יעמוד קיים שעושים ממנו כמה צדקות אבל ממון הרשעים יהרוף ויכלה כי יהרסנו השם והלא הכתוב מעיד ואמר (לקמן י"א כ"ד) יש מסור וגוסף עוד וחושך מיושר אך למחסור וכן דעת המתרגם לא מכפן ה' נפשיה דצדיקייא וקניינא דרשיעייא יסחוף. [פ"א והוה] מגו' (תהלים נ"ז ב') עד יעבור הוהו שהוא מענין שבר ופרענות ומעם הפסוק והוה רשעים יהרוף [ירחוף] וימהר מנורת (אסתר ו' י"ב) והמן נרחף אל ביתו. פ"א והוה (כמו שאמר והוה) רשעים יהרוף מגו' (תהלים א' ד') אשר תרסנו רוח ומעם הפסוק לא ירעיב ה' נפש צדיק אבל תאות הרשעים יהרוף וירחה ע"ד (ישעיה ס"ה ג') עברי יאכלו ואתם תרעבו: (ד) ראש עושה כף רמיה ויד חרוצים תעשיר. פי' עושה כף רמיה [מ'] שמלמד כפו לעשות רמיה ומרמה סופו להיות רש ועני ואסילו הוא היום ראש וקצין ולכך נכתב ראש כאלף² והחרוצים החורצים מעשיהם במשפט ידם תעשירם. פ"א רש יהיה משעשה כף מאזנים לרמות והמתחרצים ומורחים ואינם מרמים יהי רצון שירם תעשירם: (ד) אוגר בקיץ בן משכיל נדרם בקציר בן מביש. כי הוא זרזי ואוגר ומאסף בקיץ פירות הקיץ להיות לו פרינסה ומזון לחורף. נדרם בקציר בן מביש, אפי' בקציר שהוא עת זמן קבוץ התבואה הוא נדרם וישן העצל הכסיל הנקרא באמת בן מביש שהוא מביש את אביו בעבור שהוא עצל וכסיל: (ו) ברכות לראש צדיק ופי' רשעים יכסה חמסם. פי' הפסוק הוה בעודם בחיים כי הצדיקים המתנהגים בדרכי הצדק מברכים ומהללים אותם העולם וזה מעם ברכות לראש צדיק אבל הרשעים המתנהגים בדרכי הרשע מקללים ומכזים אותם העולם ואומרים מי יתן ופי' רשעים יכסה חמסם שיכסה סיהם חמסם ויפילם [138 א] ע"ד (מלאכי ב' ט"ז) וכסה חמס על לבושו, מה כתיב בתריה (ז) וזכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב. בתנחומא³ ברכות לראש צדיק למה פתח בבריתו של עולם בבי"ת ולא באל"ף והלא האל"ף ראש כל האותיות אלא שאלף לשון ארור ובית לשון ברכה אמר הכ"ה אברא העולם בלשון ברוך ומה [אם] נברא בלשון ברוך בני אדם מכעיסים לבוראן אם נברא בלשון ארור עאכ"כ. ד"א למה פתח בבי"ת שהם ב' עולמות העולם הוה והעולם הבא מי שעוסק בטובה⁴ בזה יאכל בזה והצדוקים כופרים ואומרים (איוב ז' ט') כלה ענן וילך וגו' אמר הכ"ה ופי' רשעים יכסה חמסם ע"כ. [זכר צדיק לברכה] כי לאחר מותם נזכרים לברכה והרשעים כעץ רקבון וכמו שאמ"ל⁵ רקיבות תעלה בשמותם שנזכרים לרעה, והנה למדנו דבר זה מתורתנו כמ"ד (בראשית י"ח י"ז) המכסה אני מאברהם הצדיק הזכירו בירכו מיד ואברהם היו יהיה היו זכר צדיק לברכה ובהפך זה (שם י"ג י"ב) ויאהל עד סדום הזכרים ספר בנותם מיד (שם י"ג י"ג) ואנשי סדום רעים וגו' היו ושם רשעים ירקב וכשנזכר הצדיק לטובה והרשע לרעה כל השומע ירוף אחרי הצדיק ויתרחק מן הרשע ובמהללו של אדם ניכר⁶ לסוף דעתו אם נשמענו מהלל הצדיקים נדע שהוא צדיק: (ח) חכם לב

⁴ בכ"י מובא. ⁵ יומא ל"ח ע"ב.

משלי י, ח-יב

יקח מצות ואויל שפתים ילבט. יקח מצות מענין מקח וממכר האמור בלשון רז"ל כלומר חכם לב ישתדל לקנות מצות אבל ואויל שפתים ילבט, פרש"י ז"ל ילבט לשון יגיעה ויש בסיפרי בפרשה ויהי העם כמתאוננים¹ נחלכמו בדרך. והקמחי² פירש יתעוזה כלומר יתעוזה בדרכיו או³ סי' יכשל ואויל כתב כי דומה לערב⁴ בשתי לשונות ילבט כמו ימהר לשון אחר ילבט כמו פוסח ופי' בלשון הראשון ימהר ולא יאריך במחשבה להתבונן איך יעשה המצוה והענין השני פוסח הוא כמו שיצוה⁵ על שתי הסעיפים ולא יתברר לו האמת⁶ ילבט ויכשל כי ישירים דרכי ד' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם (הושע י"ד י'). ותרגו' דחכים ליביה יקבל פוקדנא ושכלא בשפוזותיה מתאחד כלומר יתפש וילכד בדברי סיו ולפי שהחכם שומר חכמתו אמר חכם לב אבל האויל כל רוחו יוציא כסיל (לקמן כ"ט י"א) על כן אמר ואויל שפתים. ב"ר פנ"ב חכם לב יקח מצות זה אברהם אעפ"י שחבר מקומה של סדום וססקו עוברים ושבים לא חסר קילורין שלו כלומר עונת לחם שלו לא חסרה אמר מה אני פוסק צדקה מתוך ביתי הלך ונמא לו אהל כגור, ואויל שפתים ילבט זה לומד שהיה אויל בשפתיו והיה צריך לומר לבנותיו דבר שלקח בו העולם אנו באים לעשות מי גרסלו ילבט לבסוף (דבר"י כ"ג) ולא יבא עמוני ומואבי בקהל וגו' ע"כ⁷. ובפ' ראשון מסומה⁸ מפרש חכם לב יקח מצות זה משה שכל ישראל נתעסקו בבוזה והוא נתעסק במצות הה"ד (שמות י"ג י"ט) ויקח משה את עצמות יוסף עמו וגו' (מ) הולך בתום ילך במח ומעקש דרכיו יודע. יודע ישבר ויתסר מגזרת (שופטים ח' ט"ז) ויודע בהם את אנשי סוכות, וי"ט יודע מגו' כי יודע דוד⁹ כלומר שנודע לבריות וישמרו ממנו: (י) קרץ עין יתן עצבת ואויל שפתים ילבט. בתרגו' רומז בעיניה יתן כאבא והטעם כי קורץ עין לחבירו יתן עצבת לחבירו כי יחר לו אם יראהו או יתפרש יתן עצבת לכל בעלי דעת כי קריצת עין היא מהמדות המגונות בעיני כל יודעי דעת וכן ואויל שפתים ילבט וכבר פירשנוהו למעלה. וי"ט שפירוש ילבט כאילו היה ילפת מן (איוב י"ח) ילפתו אורחות דרכם: (יא) מקור חיים סי צדיק ופי' רשעים יכסה חסם. פיהם מכסה ומסתיר החסם שכלבם שלא יסרר ממנו ומכחידו תחת לשונו ולא ילמד מוסר ובענין אחר פירשתי למעלה (כתוב י) ואין פתרון מקרא זה דומה לפתרון העליון אלא [לפי] מקומו: (יב) שנאה תעורר מדנים ועל כל פשעים תכסה אהבה. השנאה מעוררת טריינים ומריבות או מגלגלים עליו הראשונות אבל האהבה מתכסה ומעלמת הפשעים. בויקרא רבה פ"ז שנאה תעורר מדנים שנאה שנתנו ישראל ביניהם ובין אביהם שבשמים תעורר מדנים עוררת עליהם דיני דיינים, א"ר שמואל בר נחמני קרוב לחשע מאות שנה היתה השנאה כבושה בין ישראל לבין אביהם שבשמים משיצאו ישראל ממצרים עד שעמד יחזקאל הה"ד (יחזקאל כ' ז) [138 b] ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו וגו' וימרו בי וגו' ועל כל פשעים תכסה אהבה הה"ד (מלאכי א' ב')

¹ ע"כ דברי רש"י. ² פרשי הרד"ק שרש לבט וחזו מביא פה את פירושו של אביו כפי שנמצא באמת בנדרס דז י"ג. ³ בכ"י זו. ⁴ עיי' מאירי שכתב שמלת ילבט יש לו מרוב ענינים עוזה מכשול מחירות ופוסח ושני אלו האחרונות מלשון חערב. ⁵ ג"ל שצ"ל כמו שחזו במאירי כלומר עומד נכון במחשבות גדוליו ויחיה פוסח וגו'. ⁶ ע"כ לשון הרד"ק בשנינים מעשים. ⁷ ברפס חגי: אלא ילבט מה גרס לו ילבט הביא עליו לבטא לבושים וכר וכן אולי יש להוסיף גם פה. ⁸ י"ג ע"א. ⁹ כתוב כזה לא נמצא בתנ"ך ואולי רחמו לפניו דברי המקרא כי יודע כל ישראל בשיב י"ז י"ז.

אהבתי אתכם אמר ה' ע"כ. ואמר חכם אחד¹ החבר הרע מכש תואנות ואינו מקבל אמתלאה והחבר הטוב מוחל העונות וסולח כל עולה: (יג) בשפתי נבון תמצא חכמה ושכמ' לנו חסר לב. כי תמצא כשאדם מוכיח לנבון משיב [אותו] מחמאתו נבון דוד שאמר לנתן הנביא (ש"ב י"ב י"ג) חמאתי ושכמ' לנו חסר לב אבל חסר לב אינו שומע כי יש להכותו ולהלקותו ולדרותו עד אשר יבין. בפרפראות לחכמה² לנו בנימטריא תשעה ושלשים וכן הוא המלקות מ' חסר אחת: (יד) חכמים יצפנו דעת ופי אויל מחתה קרובה. שיצפנוהו וישתמרוהו כלכם כדי שלא ישכחורו ונוכל לפרש יצפנו דעת שאינו כאימטריא בלגינא קיש קיש קריא³. ופי אויל מחתה קרובה, כי בעבור אולתו יחיתורו וישכורוהו בני אדם. ס"א חכמים יצפנו דעת שמחרישים לדבר דבר בעתו אבל פי אויל שמוציא כל רוחו מחתה קרובה: (טו) הון עשיר קרית עונו מחתת דלים רישם. נוכל לפרש שפסוק זה קשור עם העליון כי החכמים צופנים ושומרים דעתם כשמירת העשירים ממונם והונם אבל האוילים אינם שומרים דלת שפתם ומאבדים דבריהם בדברי הבאי והוא להם מחתה כמחתת דלים רישם. ונוכל לפרש כי מעם עשיר ודלים בפסוק זה כמעט חכם ואויל כי הוא כאמת דל ועני ברעת כי היא תכלית העניות ומעם קרית עונו כמ"א (תהלים כ"ט י"א) ה' עוז לעמו יתן כי התורה נקראת עוז ואמר חכם אחד⁴ החכמה עושר והעושר מרחיב והכסילות עניות והעניות מצר. וי"מ⁵ הפסוק הזה קשור עם הפסוק שלאחריו ופי' השני פסוקים כי העשירים [חושבים] כי הונם קרית עונו וכאשר ישגב האדם מפני האורבים בקרית עונו כן ישגב הוא בהונו ע"ד (תהלים נ"ב ט') ויכמת ברוב עשרו יעוז בהונו וכן הדלים חושבים כי רישם הוא מחיתתם הנה שהסכימו שתי הכחות כי המוכה הגדולה העושר והרעה החולה הרלות ואין הדבר כן אלא המוכה הגדולה הצדק אשר פעולתה לחיים והרעה החולה היא הרשע אשר תבואתו לחמאתו וזה מעם (טז) פעולת צדיק לחיים תבואת רשע לחמאת. ואפי' לחמאת שקול בהפכו לחיים כי החמאת דרך המות ובעבור החמאת נקנסה מיתה על כל החיות. ובמדרש⁶ פעולת צדיק לחיים דוד ושלמה עשו פעולת בית המקדש לחיים של ישראל לכפרתם תבואת רשע לחמאת תבואתו של מנשה שהכניס את הסמל בו היא היתה לחמאת: (יז) ארח לחיים שומר מוסר ועוזב תוכחת מתעה. וי"מ⁷ הפסוק שמדבר בשני עניינים כי שומר מוסר⁸ אורח למצוא חיים וכן עוזב תוכחת הוא מתעה עצמו אם אינו מקבל תוכחת, ואמר מתעה ולא תועה להתורות כי הוא מויד על הדבר כי הוא המתעה כי התועה יכול להיות שוגג. או נפרש ועוזב תוכחת מתעה אחרים אם הוא עוזב להוכיחם. וי"מ⁹ הפסוק בענין אחר כי שומר מוסר וכן עוזב תוכחת של אדם מתעה שמוכיחו לתעות כזה ימצא אורח לחיים כי כמו שמצוה לשמוע תוכחת מוכה כך מצוה לעוזב תוכחת רעה המדריכתו בדרך רעים. ס"א¹⁰ אורח לחיים שומר מוסר משפמו אורח לחיים לשומר מוסר וכא' כמו (נחמיה ד' י') חצים מחזיקים והרמחים המגנים שמשפם [הכתוב]

¹ מבחר הפנינים שער החברים. ² עיי' מבוא. ³ ב"מ פ"ה ע"ב. ⁴ לא נודע לי מקור המאמר הזה. ⁵ עיי' מאירי. ⁶ רש"י הביא מדרש זה בשם מדרש אגדה והוא בדברים רבת פ"ב. ⁷ עיי' מאירי. ⁸ פת נראה להוסיף: יש בידו, או בדומה לזה. ⁹ עיי' מכלול יופי. ¹⁰ ב"ל כוונת הרב שר"ל תיבת לחיים היא בסמיכות עם אורח שלפניו כמו בפסוק בנחמיה תיבת המגנים שהוא כמו תואר לתיבת ודמיתם שלפניו וכונתו עולה כמעט עם הפירוש שהביא אחרי כן.

הרמחים והמגנים. ס"א לחיים כמו (קהלת ז' ב') והחי יתן אל לבו והוא תואר ומעם הפסוק שומר מוסר הוא אורח לחיים כי חיי הלככות בעלי השכל מקשיבים לדבריו לומ' השמיענו מוסר נמצאת אומר הוא אורחם ודרכם וכמו ששומר מוסר אורח לחיים כן עוזב תוכחת מתעה אחרים: (יח) מכסה שנאה שפתי שקר ומוציא דבה הוא כסיל. אלו החנפים ומדברים שלום כסיהם [139a] ובקרבם משימים אורכם¹ וכיון שמכסים שנאה התקועה בלבם הרי שפתותם שפתי שקר כי אומרים אחד בפה ואחד בלב וזו רעה חולה שהמראה לי שהוא אוהבי והוא אויבי איני יכול להשמר ממנו והנה נאמר באחי יוסף (בראשית ל"ד ד') וישנאו אותו ולא יכלו דברו לשלום ודרשו רז"ל² מתוך גנותן למדנו שבחן. ומוציא דבה הוא כסיל, והנה הם שני הפסים מכסה שנאה ומכסה את אשר ישנו ומוציא דבה ואומר³ אשר אינו ושניהם כאחד רעים. דבה מגזרת (שיר השירים ז' י') דובב שפתי ישנים (בראשית ל"ד ב') ויבא יוסף את דבתם רעה ענין כלם הדיבור אך יש חילוק בין מוציא דבה למביא דבה (כי מביא דבה) הוא אמת כמו יוסף שאמר ויבא יוסף כי אמת שהיו שונאים אותו ומדברים עליו רעה אך מוציא דבה הוא שקר ודבר מגונה כמו (במדבר י"ג ל"ב) מוציא ידבת הארץ: (יט) ברוב דברים לא יחלל פשע וחשך שפתיו משכיל. ואמך חכם אחר⁴ כשאני מדבר אתה מדבר וכשאני מדבר לא אתה מדבר כשאני מדבר דבר הוא מושל בי וכשאני מדבר אני מושל בו, עצלת השתיקה טובה מהשתדלות הדיבור, תמות במדוה השתיקה ואל תמות במדוה הדיבור. ורז"ל⁵ אמרו מלה בסלע משתוקא [בתרי] וכן אמר רב⁶ שתקווא היינו מיהסותא דבבל כי האי דבמערבא כי הוּוּ מנצו בי תרי בהדי הדדי הי מינייהו קדם שתיק איהו מיהס מפי ואמרו⁷ כל המרבה דברים מביא חטא: (כ) כסף נבחר לשון צדיק לב רשעים כמעט. ס"י לשון הצדיק המוכיח את הרשע לשוב מדרך הרעה הוא כסף נבחר טהור ונקי מכל סיג וחלאה אבל לב רשעים לקבל תוכחת כמעט כמעט זמן יחזור לסורו ולקלקלו הראשון. ס"א כסף נבחר לשון צדיק כי קודם יערוך בלבו מערכת הדברים זמן רב ואז יוציאם בסיו על כן לשונו ככסף נבחר צרוף בעליל לארץ אבל הרשעים כמעט שמדברים אל לבם הם הקוסצים להוציא בשפתותיהם לכן לשונם ממולא על כל גדותיו סיג וזיוף, ואמר הפילוסוף⁸ לב השוטה בסיו. ד"א כסף נבחר לשון צדיק, כל מה שתכנתנו תמצאנו ככסף מזוקק שבעתים ולב רשעים [כמעט] כלומר דעתם כמעט בחינה וצריפה ימצא סיג שאין בו ממש. ובפסיקתא דשקלים⁹ ר' יודן סתח כסף נבחר לשון צדיק זה ערוא הנביא ולב רשעים כמעט זה ירבעם שבשעה שקרא ערוא הנביא על המזבח בבית אל ואמר ירבעם תפשוהו יבשה ידו ואעפ"כ לא קבל תוכחה שנאמר (מלכים ב' י"ג ו') חל נא את פני ה' אלהיך אלהיך ולא אלהי אס"ה ויחל איש האלהים את פני ה' ותשב יד המלך אליו ותחי כבראשונה מה בראשונה עומד ומקריב לע"ז אף בשנייה עומד ומקריב לע"ז: (כא) שפתי צדיק ידעו רבים ואוילים בחסר לב ימותו. [ירעו] מנו (בראשית מ"ח מ"ו) הרועה אותי שיחיו המון העם בחכמת פיהם ומוסר שפתותיהם ואוילים בחסר לב ימותו שיתעם, ואוילים כנגד

¹ לישנא דקרא בירמיה מ"ז ז'. ² בראשית דבה פ' פ"ד. ³ בכ"י אשר. ⁴ בן המלך והנזיר שער כ"ו ומבחר הפנינים שער השתיקה. ע' פירוש הרב לפרקי אבות פ"א מ' י"ז ומש"כ שם. ⁵ מגלה ו"ח ע"א. ⁶ קדושין ע"א ע"ב. ⁷ אבות פ"א מ' ו"ח. ⁸ זה לא מוצאתי אבל כעין זה איתא במוסרי הפילוסופים שער שני פ"א ס"י ל"ח: הלשון משרת הלב. ⁹ פסדר"כ פסקא ב' (דף י"ד ע"ב).

רבים וכחצר לב כנגד הצדיקים, והאמת כי המרגילים עצמם עם הצדיקים הם רבים ונכבדים מגו' (אסתר א' ח') על כל רב ביתו והמרגילים עצמם עם חסר לב הם האוילים: (כב) ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה. צדיק זה אשר שפתו ירעו רבים [ברכת ה' תעשירנו] ולא יוסיף עצב עמה כי בלא עצב ובלא מורח כן יתן לירידו שינה. ובב' ר' סי"א¹ מפרש על השבת ברכת ה' היא תעשיר זו שבת שנאמר (בראשית כ' ג') ויברך אלהים את יום השביעי ולא יוסיף עצב עמה שאין אבלות בשבת עצב זה האכל. ד"א² ברכת ה' היא תעשיר כי הצדיק מסתפק במעט שיש לו ואין לך ברכת ה' גדולה מהסיפוק והוא הנקרא עשיר כי הוא שמח בחלקו הה"ד ולא יוסיף עצב עמה אבל מי שאינו שמח בחלקו אפי' כל העולם מלא כסף זהב מה יועיל לו והלא כל ימיו מכאובים וכעס עניינו³: (כג) כשחוק לכסיל עשות זמה וחכמה לאיש תבונה. המעט כשחוק שהוא נקל [139b] לבוא כן נקל מעשה הזמה בעיני הכסיל והחכמה בעיני איש תבונה. זמה מגו' (ויקרא י"ח י"ז) זמה היא ומתרגם עצת חסאין היא, והר"י ז"ל⁴ פירש זמה מענין המחשבה מגו' (יחזקאל ט"ז ט"ג) ולא עשית את הזמה ופי' טעם הפסוק כשחוק שהוא נקל לבוא כן נקל לכסיל עשות זמה שאינו עושה מחשבתו בעיון ומיתון רק העולה על רוחו כפעם הראשונה עושהו אם טוב ואם רע אבל איש תבונה מתחכם בעשותו מחשבתו לחשוב בעיון יפה שיצא הפועל זך ונקי, על סגנון זה סי' הרב ז"ל. סי'א כשחוק לכסיל עשות זמה כי בעשותו זמה הוא שש ושמח ושחוק, וחכמה לאיש תבונה וי' זו נקראת וי' ההשואה⁵ כלומר כשמחת ושחוק איש תבונה בחכמה כן שמחת ושחוק הכסיל בעשותו זמה. סי'א הכסיל עושה זמה והוא מתנצל לומר כך דרך צחוק עשיתי כן, כמתלהלה היורה זקם וגו' כן איש רמה את רעהו ואמר הלא משחק אני (לקמן כ"ו י"ח). ומציי' לשון זה בגילוי ערוה (בראשית ל"ט י"ז) בא אלי העבר העברי לשחק בי ובשפית דמים (ש"ב ב' י"ד) יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו ובעי' (שמות ל"ב ו') ויקומו לצחק⁶: (כד) מגורת רשע היא תבואנו ותאות צדיקים יתן. כי אשר פחד יבוא לו צא ולמד מדור הסלה אמר (בראשית י"א ד') סן נסוף סוסס כתיב (שם ח') ויפץ ה' אותם ודור המדבר (שמות י"ד א') לקחתנו למות במדבר ונאמר בהם (במדבר י"ד ל"ה) במדבר הזה יתמו ושם ימותו ואמר לדורו של חזקיהו⁷ (יחזקאל י"א ח') חרב יראתם וחרב אביא עליכם ע"ד (ישעיה ס"ז ד') ומגורותם אביא להם, ותאות צדיקים יתן טעמו ותאות [צדיקים] להשמיד הרשעים יתן השם, ואז (כד) כעבור סוסה ואין רשע וצדיק יסוד עולם. אבל הצדיק הוא יסודו של עולם ומשתייתו. בב"ר⁸ כעבור סוסה ואין רשע זה דור המבול וצדיק יסוד עולם זה נח ע"כ. וכבר משלו משל למה"ד לעגולת המחוגה אשר כל המעגלה נעשית ע"י הנקודה שנאמצע כן העולם נכרא כעבור הצדיק והוא יסוד העולם: (כו) כחומץ לשנים וכעשן לעינים כן העצל לשולחיו. אעפ"י שהחומץ מועיל לרפאות השנים כמו שמצינו בסוף שמונה שרצים⁹ החושש בשיניו לא ינמץ בהם את החומץ אבל ממבל הוא כדרכו ואם נתרפא נתרפא זהו שכשיש מכה בשנים כאשר מתרץ שם דאיכא מכה מחי והא דליכא מכה מרפי¹⁰ שהחומץ תולדתו קרה ומשחית השנים וכן העשן

¹ צ"ל פ' ט"ו. ² עי' פירוש ר' יונה. ³ לישנא דקרא בקהלת ב' כ"ג. ⁴ הוא ר' יונה, עי' בנרפס.

⁵ ר"י החשואה לא מצאתי אצל המדקדקים. גם בס' שמושי הרוץ שבס' מקנה אכרס אינו מן המנויין.

⁶ עי' ב"ר פ' נ"ג. ⁷ ב"ל שצ"ל צדיקה עי' רש"י יחזקאל שם. ⁸ ס"ל. ⁹ שבת ק"א ע"א. ¹⁰ בכ"ז מתרפא.

תולדתו חמה ומשחית העיניים וכן העצל לשולחו כי העצל אינו ממה אוזן לכל דבר שולחו ולא לכל דברי מי שנשתלח אליו [ולכן] משחית השליחות מכל וכל וכ"ש אם השליחות חוצה והוא מתעצל עד שחעבור השעה ותהיה השליחות ללא דבר. ובתנחומא¹ מפרש מסוק זה על ישראל ששלחו המרגלים שנקסמה עליהם מיתה על ידם. ורבי יונה ז"ל² סי' עצל זה המתעצל במצוות כי המתעסקים בהם [הם] שלוחי השם ככתו' (ש"א ט"ו י"ט) וישלחך ה' בדרך' (במדבר ט"ז כ"ח) כי ה' שלחני לעשות את כל המעשים האלה, וסי' ראשון עיקר כי לפי סי' זה מה מעם לשולחו והלא אם חמאת מה תפעל בו? ורבו פשעיך מה תעשה לו: (כז) יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה. י"ט³ כי ה"ה נותן כח ומבטע באדם בתחלת הבריאה ויהיו ימיו כפי טבעו ואם יהיו מעשיו נכונים יעמוד אותו טבע בתקפו ובדמותו וישלמו ימיו ואם יהיו מעשיו רעים אז יחליש השם האיש והוא וימות בלא עתו ולפי הסי' הזה תוסיף ימים לאו דוקא. וי"ט⁴ תוסיף ימים ממש וכענין (דברים ה' ט"ז) למען יאריכון ימך כי כמו שמחליש השם טבעו של רשע להמיתו בלא עתו כן מגביר טבעו של צדיק לחיותו ימים רבים יותר מכפי טבעו הראשון שנתן בו בתחלת הבריאה והא מילתא תליא באשלי רברבי כדאייתא בסוף החולץ⁵ את מספר ימך אמלא (שמות כ"ג כ"ה) אלו שני דורות סי' שני דורות שפוסקים לו לאדם לחיות זכה משלימים לו מה שפסקו לו לא זכה מוחתים לו דברי ר' עקיבא וחכמים אומרים [140a] זכה מוסיפין לו לא זכה מוחתין לו א"ל ר' עקיבא הרי הוא אומר (מ"ב כ' ו') והוספתי על ימך חמש עשרה שנה א"ל משלו הוסיפו לו שכיון שלא זכה חזקתו תחלה נתנבא הנביא לפחות לו וכיון שזכה הוסיפו לו התשלום ויחיד ורבים הלכה כרבים שהבי"ה תוספתו מרבה על העיקר. ובמס' יומא ס"א⁶ יראת ה' תוסיף ימים זה מקדש ראשון שעמד ד' מאות שנה ועשר ולא שמשו בו כ"א י"א כהנים גדולים ושנות רשעים תקצורנה זה מקדש שני שעמד ת"כ שנה ושימשו בו יותר משלש מאות כהנים צא מהם מ' שנה ששימשו שמעון הצדיק ושמונים ששימשו יוחנן כ"ג ועשר ששימשו ישמעאל בן סאיבי ואמרי לה אחת עשרה ששימש אלעזר בן חרסום מיכאן ואילך חשוב שכל אחד ואחד לא הוציא שנתו וכל כך למה לפי שהיו לוקחים אותה בדמים, ואיתא בויקרא רבה ס' כ"א. [ס"א] יראת ה' תוסיף ימים אעפ"י שהדאגה מחלשת הכח ומקרכת קץ המות והירא הוא דואג וירא מעונותיו דאגה זו מוספת ימים ושנות רשעים תקצורנה אע"פ שממלא תאותיו ושמה כהבלי העולם אותה שמחה מקצרת ימיו. ס"א יראת ה' תוסיף ימים שהירא אינו עובר וכיון שכן אינו מתחייב בכרת ובמיתת שמים וכ"ד מה שאין כן הרשעים הה"ד ושנות רשעים תקצורנה: (כח) תוחלת צדיקים שמחה ותקות רשעים תאבד. אעפ"י שתוחלת ממושכה מחלה לב (לקמן י"ג י"ב) זהו כשלא תתקיים התוחלת ההיא אבל תוחלת הצדיקים מתקיימת ולכן אחרייתה שמחה, ותקות רשעים תאבד שאין השם נותן מאווי רשע לפי תקותו אובדת מכל וכל. וי"ט דרך בקשה יהי רצון שתקות רשעים תאבד: (כט) מעוה לתום דרך ה' ומחתה לסועלי און. לתום בחולם הוא תואר כמו תם בקמץ וכמוהו (ש"א כ"א ז') לחם חם כמו (יהושע ט' י"ב) לחמנו

¹ סי' שלח לך. ² עיי' בגדפס. ³ בב"י לו והוא באיוב ל"ה ו'. ⁴ עיי' פירוש ר"י כספי
א' כאן ומשלי ג' בפירוש ב'. ⁵ עיי' מאירי. ⁶ יבמות מ"ט ע"ב. ⁷ מ' ע"א.

קם. או יתפרש מעוז לאיש תם דרך ה' ומחתה ושכר לסועלי און כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם (הושע י"ד) והיא לתמימים כעיר מבצר שישגב במעוזו ולרשעים חתה ומורא ומורך. וי"ט לתום ולסועלי און שם וכמהו (ירמיה כ"ב י"ג) וסועלו לא יתן לו שמעמו וסעלו ומעם הפסוק כי דרך השם מעוז וחזק לחמימות ומחתה ושכר לסעלי¹ און: (ל) צדיק לעולם כל ימוט ורשעים לא ישכנו ארץ. [בל ימוט] שאינו מתמוטט מוטת עולם כי שבע יסול צדיק וקם (לקמן כ"ד ט"ז) ורשעים לא ישכנו ארץ כי יאכדו מתוך הקהל ויסוף זכרם וזרעם: (לא) פי צדיק ינוב חכמה ולשון תהפוכות תכרת. [ינוב] מגזרת (ישעיה נ"ח י"ט) ניב שפתים² שהוא מענין דיבור וכן דעת התרגום ימלא חכמתא או מגז' תנוכה³ כי פי צדיק יתן פריה חכמה ולשון תהפוכים האומרים לרע טוב ולטוב רע תכרת כי לא תעשה פרי, ולשון תהפוכות כנגד צדיק שפיו ינוב חכמה הנקראת אמת כמד"א (לקמן כ"ג כ"ג) אמת קנה ואל תמכור ודרשוהו⁴ על התורה והתורה היא החכמה: (לב) שפתי צדיק ידעון רצון ופי רשעים תהפוכות. [לזרז ולהזהיר שיתקרב האדם במדה הטובה ויתרחק מן הרעה ובאגדת תלים פ"ב]⁵ שפתי צדיק ידעון רצון מרת הצדיק כי שפתיו מדברות רצון ומדת הרשע שמדבר תהפוכות [וכונת הכתוב] לזרז ולהזהיר שיתקרב האדם במדה הטובה ויתרחק מן הרעה ובאגדת תלים פ"ב⁶ שפתי צדיק ידעון רצון שידעו לרצות את בוראם. ורבינו סעדיה פ"ז ידעון כמו (איוב ל"ב כ"ב) לא ידעתי אכנה שמעמו לא הורגלתי ומעם הפסוק כי הצדיקים הורגלו שפחותיהם רצון לרצות המקום והבריות כי כל דברתם דברי רצון ופיוס ותחנונים לפני המקום והבריות אבל פי רשעים תהפוכות שאינם מדברים תבונה:

יא.

(א) מאזני מרמה תועבת ה' ואכן שלמה רצונו. כי מפורש בתורה (דברים כ"ה י"ג) לא יהיה לך ככיסך אבן ואבן וגו' עד כי תועבת ה' כל עושה אלה כל עושי עול ואע"פ שלא ביאר שום תוספת ביאור ממה שכתבו בתורה סמך פסוק זה לפסוק שלשנו ופי רשעים מדבר תהפוכות, והאמת כי תועבת ה' מאזני מרמה ואפי' לא שקלו בהם בעליהם עברו את פי ה' משעת המעשה וכן אחז"ל⁷ כי לא נכתבה אזהרת המשקלות רק לעבור עליהם משעת מעשה שכבר נתפרש [140b] איסור הגזל וההונאה ואם מאזני מרמה תועבת ה' אעפ"י שלא שקלו בהם בעליהם כ"ש פי רשעים המרגילים סיהם להכריע על השקר והתהפוכות: (ב) בא זרז ויבא קלון ואת צנועים חכמה. פי' בא איש זרז ויבא קלון כי הוא מקלה את הבריות ואת צנועים חכמה שישכלו הקלון ולא יענוהו וצנועים כנגד זרז שהם המתביישים לעשות זרז מגז' (מכא ו' ח') והצנוע לכת. בריש מדרש רות ר' כנאה בשם ר' הונא אמר אם ראית דור שמדותיו של שקר סוף שהמלכות באה ומתגרה בו מה מעם מאזני מרמה תועבת ה' מה כתיב בתריה בא זרז ויבא קלון א"ר לוי אף משה רמזה בתורה (דברים כ"ה י"א) לא יהיה לך ככיסך אבן ואבן וגו' אם עשית כן סוף שהמלכות באה ומתגרה כך דכתיב בתריה (שם שם י"ז) זכור את אשר עשה לך עמלק, ואיתא בתנחומא

¹ בכ"י לסועלי. ² עיי' מאירי. ³ עיי' רבינו יונה. ⁴ ברכות ח' ע"ב. ⁵ חשודה הזאת שנתרבה בכ"י מלמטה. ⁶ צ"ל פ' י"ט וגירס' חמדרש לפתות את בוראיתן. ⁷ עיי' מבוא. ⁸ ב"מ ס"א ע"ב.

פרשת כי תצא. וטבל לפרש בא זרזן ויבא קלון כי עושה הזרזן יבוא עליו קלון ואת צנועים חכמה כי עם הצנועים החכמה המכבדת בעליה ומונעת אותם מקלון וע"ד (שמואל א' ב' ל') כי מכבדי אכבד ובזוי יקלן ומכבדי השם הם הצנועים בעלי החכמה ובזים עצמם הם בעלי הזרזן אשר אין להם בושת פנים ואומ' (ירמ' ג' ל"א-ל"ב) הנני אליך זרזן [וגו' וכשל זרזן] ונפלי. ד"א בא זרזן ויבא קלון ואפי' הוא חכם כיון שהוא איש זרזן יש להלקותו ואין נושאים פנים אלא מעתה בצנועים² הה"ד ואת צנועים חכמה, וכבר ידעת³ כי כל ת"ח דסאני שומעניה אינו בכלל כל קדושי בידך (דברים ל"ג ג'): (ג) חמת ישרים תנחם וסלף בוגדים ירשם. [תנחם] דרך האמת וסלף בוגדים ירשם כי סלף ועוות שעושים הבוגדים לסוף ישודד אותם. והיה משפסו⁵ ישרדם וגרש⁶ הדלת להורות על הכפל וכת' וירשם וקרי ירשם מגו' שרי והמעם כי סלף שיש בבוגדים הוא ירשם ויכריחם ושודד אותם. וי"מ ירשם מגו' שרי והמעם כי סלף שיש בבוגדים הוא ירשם ויכריחם ללכת בדרך לא טוב: (ד) לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות. ע"ד מ"ש למעלה (י' ב') לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות תרנום ומצדקתא משיבו⁹ ממותא בישא. במס' בתרא¹⁰ ר' חייא רמי כתיב לא יועילו אוצרות רשע וצדקה וגו' וכתבי' לא יועיל הון ביום עברה וצדקה וגו' שתי צדקות האלו למה אחת שמצילתו מדינה של גיהנם ואחת שמצילתו ממינה משונה כתיב לא יועיל הון ביום עברה וכתבי' החם (צפניה א' ט"ו) יום עברה היום ההוא ואיזה היא שמצילתו ממינה משונה נותנה ואינו יודע למי נותנה נוטלה ואינו יודע ממי נוטלה ע"כ: (ה) צדקת חמים תישר דרכו וברשעתו יסול רשע. על כן התרחק מן הרשע ותקרב אל הצדיק ומעם וברשעתו יסול רשע ע"ד (קהלת י' ח') חופר נומץ בה יסול. ויש לפרש הפסוק ע"ד מה שאז"ל¹¹ שכל אחד ואחד יש לו שני מקומות אחד בני"ע ואחד בניהגם זכה הצדיק נוטל שני מקומות בני"ע מקומו ומקום הרשע נתחייב הרשע נוטל שני מקומות בניהגם מקומו ומקום הצדיק וזה טעם וברשעתו יסול רשע כי צדקת הצדיק תישר דרכו ובמקום רשעתו אם היה רשע יסול רשע, וכך אני מסרש (לקמן כתוב ח') צדיק מצרה נחלץ ויבוא רשע תחתיו. כשתדקדק בפסוק שאחר פסוק זה תמצאם קרובים לפי' זה כמו (ז) צדקת ישרים תצילם ובהות בוגדים ילכדו. ויהיה טעם ובהות כמו ובהות בוגדים ילכדו ובא כמו (תהלים ס' י"ג) עזרת מצר והוא רמז על מקומם בניהגם שנוטלים חלקם וחלק חבריהם: (ז) במות אדם רשע תאבד תקוה ותוחלת אונים אברה. אונים מגו' (איוב י"א י"ד) אם און בידך הרחיקהו בהגלות העי"ן הפועל ובא עין הפועל נעלם בו, תוחלת אונים אברה כמו מחשבות אונן (ירמ' ד' י"ד) כמו עֲזָלְתָּה ועֲזָלְתָּה פעמים נעה ופעמים נחה ואונים תאר בפלס טוב מוכים או [הוא] שם ומשפסו אנשי אונים ומעם הפסוק במות אדם רשע תאבד תקוה כי בעודו בחיים חיינו יש תקוה שיחזור בתשובה כמדי' [141 a] (קהלת ד' ט') אל כל החיים יש בטחון אבל כשימות תאבד אותה תקוה ותוחלת אונים אברה כפל ענין במלות שונות וע"ד מה שפי"י¹² בפסוק (איוב ג' י"ט) קמון וגדול שם הוא כי בעודו

1 בכ"י וכפ"ל. 2 מה נראה שבוש בכ"י. 3 מ"ק י"ז ע"א. 4 המלים מן ד"א בא ודון כתובות בכ"י במסעות אחרי "ישודר אותם" והם מפרידות בין הדבקים. 5 בכ"י משפט. 6 בכ"י ונגד זה. 7 ע"י במיוחס להרמ"ח. 8 ר"ח והמס. 9 בכ"י ומוחא רשויוב ובנסחחחנו מפלטא. 10 ב"ב י' ע"א. 11 חגיגה

בחיים הקטן יכול להיות גדול והגדול קטן כי ישוב הרשע מחטאו והצדיק מצדקתו אבל בעת המיתה כפי שהדביקתו המיתה כך עומד אם קטן קטן ואם גדול גדול כי עבר חפשי מארוננו כבר נעשה חפשי מן המצוות כי העולם הזה הוא עולם המעשה והעולם הבא הוא עולם הגמול¹. וי"ט תוחלת אונים אברה מגו' (הושע י"ב ט') מצאתי און לי שהכופחים על חילם כמותם תאבד תוחלתם. ד"א² אוני מענין (בראשית ט"ז ג') ראשית אוני רמז לבנים כשימות אביהם הרשע תאבד תוחלתם הפך מה שנאמר בצדיקים שתעמוד זכותם לבניהם: (ח) צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו. מגו' (ויקרא י"ד ט') וחלצו את האבנים כלומר יחליצוהו מן הצרות הנגזרות עליו ויבא רשע תחתיו כי כפר לצדיק רשע וכן הוא אומר (ישעיה ט"ג ג') נתתי כסרך מצרים וגו' [ובתרגום] וצדיקא מעקתא משחויב מגו' (תהלים ק"ט ב') חלצני ה' וכאשר אמר בדי' לשונות שנשתמשו במלה זו ישלח ישיב ייין יניח ישלח (דברים כ"ה ט') וחלצה נעלו, ישיב (תהלים ק"ט ב') חלצני ה', ייין (דברים ג' י"ח) חלוצים תעברו, יניח (ישעיה נ"ה י"א) ועצמותיך יחליץ וזוהו אנו אומרים בתיקון ברכת מזון רצה והחליצנו ה' אלהינו: (ט) כסה חנק ישיחית רעהו וברעת צדיקים יחלצו. המעס שהחנק משחית רעהו בסיו שמדבר אתו דברים טובים דברי חלקלקות ולבו כל עמו והנה החבר ההוא נשחת אינו נזהר מהחנק ההוא, וברעת צדיקים יחלצו מהחנק כי מרוב דעתם ישכילו ויתכוננו וידעו חטפתו וישמרו ממלכודתו. ד"א³ כסה חנק ישיחית רעהו מי שרואה חברו עושה דבר עבירה והוא מחניף לו ואינו מוכיחו הרי הוא משחיתו: (י) בטוב צדיקים תעלוץ קריה ובאבד רשעים רנה. בפי' דרישה⁴ מזהיר על מי שראה באחד שהרג את הנפש שיבוא ויעיד בכ"ד שלא יאמר מה לי לחוב ברטו של זה שנאמר ובאבד רשעים רנה ובנכס⁵ ותעבור הרנה במחנה (מלכים א' כ"ב ל"ו) הה"ד ובאבד רשעים רנה באבד אחאב רנני רננות, ובסיפרי פרשת קרח איתא גמי להאי מילתא. והאמת כי הצדיקים טובים ומטיבים לבירות לפי' בטובם תעלוץ קריה והרשעים הם בהיפך לפיכך באבדן [שלם] רנני רננות, ועוד בא להזהירנו לשמוח במיתת הרשעים כשמחתינו בטובת הצדיקים כי מיתת הרשעים טובה להם וטובה לעולם: (יא) בברכת ישרים תרום קרת ובפי' רשעים תהרס. כי הישרים למודי ה' בונים העולם ובברכתם ותורתם תרום קרת בעושר וכבוד ויישוב אבל בפי' רשעים דוברי כזב כזב מביעים בפייהם חרבות בשפתותיהם [ולכן] תהרס. ועוד כי ברכת הישרים תקום אבל ברכת הרשעים לא תקום צא ולמד מרבקה שאמר⁶ לה (בראשית כ"ד ט') אחותי את היי' לאלפי רבבה והיתה עקרה עד שנעתר יצחק לה' לנוכח אשתו: (יב) בז לרעהו חסר לב ואיש תבוטת יחריש. אבל המחריש וסובל הביוון נקרא איש תבוטת כי הכוזה [מכוה] מחוסר לב ודעת והמחריש מחריש מרוב תבוטת וכן בשאול הוא אומר (שמואל א' י' כ"ו) ויבוזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש, ואמר חכם אחד⁷ למי שביזהו שכלי מחריש אעפ"י שאוני שומעת: (יג) הולך רכיל מגלה סוד וגאמן רוח מכסה דבר. [הולך רכיל] אפי' דבר שיש לו להיות סוד הוא מגלה וגאמן רוח מכסה דבר אפילו דיבור כעלמא הוא מכסה וכבר דרשו⁸ כפסוק וידבר ה' אל משה לאמר שאם לא

¹ ע"י גדה ס"א ב' והביטויים עולם המעשה ועולם התגמול רגילים בספרות ישראל, ע"י למשל דברי רבינו נסים המובאים בס' חסידים ס' תר"ד. ² ע"י רש"י. ³ ע"ש. ⁴ סנהדרין ל"ז ע"ב. ⁵ שם ל"ט ע"ב. ⁶ בב"י שאמר

הורשה לאמרו לא היה אומרו צא ולמד מה העיד בו הכתוב (כמדבר י"ב ז') בכל ביתי נאמן הוא ובאמת שנקרא מסתיר הסוד נאמן רוח ששומר סקרון הסוד שהספקד אתו ושאלו לחכם אחד¹ היאך הסתרת הסוד אמר אכחד המניד ואסתיר ההגדה ואמר חכם אחד² שמתי לבי קברו ואמרו כי איש אחד [141b] נלה סודו לחבירו וא"ל הבינות ואמר לו הן אבל שכחתי. והזכירו שלמה ע"ה שלא נגלה סודיו להולך רכיל רק לנאמן רוח וכאשר אמר חכם אחד³ לא נלה אדם מעולם סודי והאשמתיו אבל האשמתיו את עצמי מפני שהיה לבי מתרצה להכילו בעת שהפקדתי בלבו ואמר סודך אסירך בעודנו מכוסה בלבך ואם תגלהו ימשול בך: (יד) באין תחבולות יפל עם ותשועה ברוב יועץ. הכתו' אומר (לעיל א' ה') ונכון תחבולות יקנה ואומר (לקמן כ' י"ח) כי בתחבולות תעשה לך מלחמה לכך צריכים הם אנשי המלחמה שיהיו גדולים חקרי לב ומחשבות ותחבולות להזהר מאויביהם אם יתחכמו כי באין תחבולות יפל עם, ותשועה ברוב יועץ כי ברוב הדעת יעמוד הדבר על נכון כי ישאו ויתנו בענין עד שיצויאו לאור כל תעלומה. ואני מפרש כרב מגו⁴ (אסתר א' ח') על כל רב ביתו כי השרים הגדולים הם בעלי העצה ותשועה בעצתם: (טו) רע ידוע כי ערב זר ושונא תוקעים בוטח. רע ידוע מגו' (תהלים ב' ט') תרועם בשכמ ברזל ומעם שבר ישבר העורב זר שאינו מכיר בו ושונא תוקעים ועורבי משאות בוטח ושאנן. ובס' ב"ש⁵ א"ר יצחק מאי דכתיב רע ידוע כי ערב זר רעה אחר רעה תבוא למקבלי גרים ולעריבי של ציון ולהתקוע עצמו לדבר הלכה, וביאור הענין שמפרשים כי ערב זר בשני ענינים מענין ערבות ממון וערבות מצות כי כל ישראל ערבים זה לזה במצות והמקבל גרים מוסיף על ישראל ערבות גרים שקשין לישראל כמסכת לעזר זה מעם כי ערב זר כי הגרים הם זרים לישראל, ערבות ממון כששומו של מקרא ושל ציון שם המקום שהיו מניחים הלזה ותובעים הערב ותוקע עצמו בדבר הלכה שאומר אשנה ולא אעשה ואקבל שכר הלימוד שאפילו שכר לימוד אין לו שנאמר ולמדתם ועשייתם כל שישנו בעשייה ישנו בלמידה אפי' הוא מלמד אחרים שהם עושים, ד"א תוקע עצמו בדבר הלכה ואינו ש"ל לגדולים ממנו: (טז) אשת חן תתמוך כבוד ועריצים יתמכו עושר. אשת חן מעמו אשה משכלת כי שכל טוב יתן חן (לקמן י"ג ט"ו) ומספר שלמה ע"ה מדתה שתומכת וסומכת הכבוד שכל מגמתה לעשות תום ויושר שהוא הכבוד האמיתי אבל העריצים יסמכו ויתמכו עושר שחושבים שבעושר מגיעים שייראו מהם כל הבריות ויערצו מנזיקהם. ורש"י ז"ל ס' על כנסת ישראל וקראה אשת חן שהיא תומכת כבוד השם ותורתו אבל עריצי גוים בני עשו יתמכו עושר לגבות ממון כגול ותרמית: (יז) גומל נפשו איש חסד ועוזר שארו אכזרי. קרי"א⁶ בלעז וי"א אשופרי"ן⁷ כלומר גומל נפשו ותומך אותה כחסדו ומשלימה עד שנת כל"ח⁸. תרגום סרעי מכתא לנפשיה גברא חסידא ודמובר נשמיא אכזריא, גומל מנזר (תהלים י"ג ו') גמל עלי וי"ט כמו (בראשית כ"א ח') ויגדל הילד ויגמל ונפשו מגו' (מלכים ב' ט' ט"ז) אם יש את נפשכם והמעם שכל מי שגומל תאותו

¹ מכחר המנינים שער הסתרת הסוד. ² שם. ³ שם וכדפוס וויניציא ש"ז שבידי קצת שינוי לשון. ⁴ בכ"י מגו' ברב. ⁵ יבמות ק"ט ע"ב. ⁶ כונת הש"ס שם להכתוב בדברים ה' א': ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם. ⁷ בלשון ספרד cruel דהיינו graueam. ⁸ ע"י מכווא. ⁹ ב"ל שכתבו על חקרא אויב י' כ"ז תבוא בכלת אלי קבר ועי' פירוש הרב ל"א פ"ה מ' כ"ד.

מהפיקה כגמול מחלב הוא נקרא איש חסד, מ"מ הגמילה היא תהיה על קו היושר לא יותר מדאי לסנוף עצמו ולהרעוב את גופו כי העושה [כן] יססרו כחות נפשו וזה מעט ועוכר שארו ונמשו אכזרי ואומ' בתלמוד ירושלמי¹ לא דרך מה שאמרה תורה אלא שאתה אוסר עליך דברים המותרים ובנויר (במדבר ו' י"א) וכפר עליו מאשר חטא על הנפש וכן אז"ל² עתיד האדם ליתן את הדין על מה שראו עיניו ואינו אוכל ממנו ובכל הדברים ילך על קו האמצעי והרי זה משובח. וי"מ נפשו ושאריו הוא לקרובו וגואלו שאין לו להתעלם מהם וגומל אותם טובות איש חסד ועוכר אותם אכזרי שאם על קרובו אינו מרחם כ"ש על הרחוקים אין זה אלא מהאכזריות שיש בו: (יח) רשע עושה פעולת שקר וזורע צדקה שכר אמת. שקר מגו' (שמואל א' כ"ה כ"א) אך לשקר שמרתי כמו לחנם, שכר מגו' (דברים כ"ד ט"ז) ביומו תתן שכרו [142 a] ומעם הפסוק כי הרשע עושה פעולת שקר וחנם בהבל בא ובחשך ילך וזורע צדקה שכרו וגמולו מאת המקום אדם אוכל סירות בעולם הזה והקדן [קיסת לן] לעולם הבא. [ס"א] רשע עושה פעולת שקר שהקב"ה ברא את האדם ישר אלא שהאדם בקש חשבונות רבים³ נמצא כל רשע עושה פעולת שקר וזורע צדקה שכר אמת ע"ד (לקמן כ"ב כ"א) להשיב אמרים אמת לשולחין. ובבר' רב'⁴ אמר רשע עושה פעולת שקר זה נמרוד שפעל כל שקר וזורע צדקה זה אברהם כדכתי' (בראשית י"ח י"ט) ושמר דרך ה' לעשות צדקה ומשפט, שכר אמת (שם ט"ז א') אל תירא אברהם אנכי מנן לך שכרך וזרבה מאוד ע"כ. ואומר בצדקה לשון זורע כי יש לו סרי והיה⁵ הוא כזורע בארץ מוציא מאה שערים כמו כן אמתו של צדקה כותב לחיים. וראב"ע⁶ סי' כן כאשר שכר הצדק ההוא אמת כן הצדקה בעבור החיים שישגוה בה והם חיי הנפש: (יט) כן צדקה לחיים ומדרך רעה למותו. מגו' (במדבר כ"ז ז') כן בנות צלפחד דוברות וכן תרגם⁷ היכנא מן דעבד צדקתא לחיי נמיר ודררף לבישא נמיר למותא, ונוכל לפרש עוד הפסוק ומשפטו כן צדקה לחיים ומדרך רעה למותו כן, ו"ו ומדרך נקראת ו"ו ההשוואה⁸ כמו זה כן זה: (כ) תועבת ה' עקשי לב ורצונו תמימי דרך. כי המטים עקלקלותם ויליכם ה' את פועלי האון ואשרי תמימי דרך ההולכים בדרך ה'⁹ על כן בברחק מעקשי לב תעשה את אשר ברצון הבורא ותתקרב לתמימי דרך כאשר ירצה הבורא: (כא) יד ליד לא ינקה רע וזרע צדיקים נמלט. תרג' רמשיט ידא על חברה לא מיודכא מן בישתא. וראב"ע¹⁰ סי' יד השם לנגד יד הרשע על כן לא ינקה רע. ורבינו סעדיה גאון ז"ל סי' בהפוך יד ליד שהוא מגו' (שמות ל"ד ז') ונקה לא ינקה רע וזרע צדיקי' נמלט לא ימלט צדיק עצמו אלא גם זרעו ימלט בצדקתו כדכתי' (שם) נוצר חסד לאלפים¹¹, ורבינו יונה ז"ל סי'¹² יד ליד מגו' (דניאל א' כ') עשר ידות שהוא מענין חלק לחלק לא ינקה רע כי חלק כחלק יאכלו ובמרה שמד הרשע כך מודדים לו וזרע צדיקים נמלט. וי"מ יד ליד לא ינקה רע על שרוצה הנמול על מעשיו מיד ליד לא ינקה רע והכי איתא בויקרא רבה¹³. ואני מפרש יד ליד מגו' (שמות ט' ג') הנה יד ה' הויה ומעם הפסוק כי רשע הנקרא רע לא ינקה

¹ מנהדרין פ"ו ח"א. ² ירושלמי סוף קדושין. ³ לישנא דקרא בקהלת ז' כ"ט. ⁴ סי' מ"ד. ⁵ נראה שצ"ל והרי. ⁶ עיי' במיוחס לו. ⁷ קצת שינוי בתרגום שלנו. ⁸ עיי' לעיל צד 58 הערה 5. ⁹ לישנא דקרא בתהלים קכ"ה ה' וקיי"ט א'. ¹⁰ עיי' במיוחס לו. ¹¹ במירוש רס"ג שלפנינו (מהר' באכער 65) נמצא רק הביאור לזרע צדיקים ימלט, ועיי' מבוא. ¹² עיי' בנדרס. ¹³ פ' ל"ז.

משלי יא. כא-כה

מצרות תכופות עוד זה מדבר וזה בא ויאמר לא די צרה זו אלא שבאה עליו צרה [אחרת] ויהיה על נכון חצי הפסוק השני שקול עם הראשון וזרע צדיקים נמלט לא דיו שימלט הוא אלא גם זרעו ימלט: (כב) נזם זהב באף חזיר אשה יפה וסרת מעם. בתרג' קדשי דרבהבא בנחירי דחזירתא היכנא איתתא דשפירא וסרי מעמא, ורצה להודיע כי היופי האמיתי באדם הוא כשרון המעשה ולהיות טוב מעם ודעת כי יופי במראה בלא מעשים טובים הוא כנוס זהב באף חזיר על כן יאות לכל יפה תואר ליפות מעשיו ואז יתפארה וכל מי שאינו יפה תואר מעשיו ייפואו ואמרו¹ כי חכם אחד ראה אדם אחד יפה תואר ויפה מראה אמר אם יופי סתרו כלפי גלויי הוא יפה באמת ואם יופי סתרו פתות מיופי גלויי הוא כעור באמת וראה מ"ש השם לשמואל (שמואל א' מ"ז ז') אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו וגו' הרי נתבאר לך כי היפה לפעמים נקרא מאוס והכעור לפעמים נקרא נחמד הכל כפי מעשיו ומעשיך יקרבוך [ומעשיך ירחקוך]² ואמר הכתוב אשה יפה כי היופי נאה לנשים: (כג) תאות צדיקים אך טוב ותקות רשעים עברה. מעם אך למעט (כלשון הנו) [כל] התאוות רק תאוות [מעשה] הטוב³ הסך נפש רשע אותה רע (לקמן כ"א י'), תקות רשעים עברה להתעבר ולהתרעם בבני אדם: (כד) יש מסור ונוסף עוד וחושך מיושר אך למחסור. מיושר זה בלרגל⁴ ה"ה בלע"ז⁵ פיר' מגדירות מענין יתהלך במשרים (לקמן כ"ג כ"א), מעם פסוק זה להזהיר על הצדקה ושלא יקסץ [142b] את ידו מאתיו האביון כי הנותן מוסף והחושך מחסיר וכבר אויל⁶ מלח ממון חסר והמשיל ר' יוסף גיקאמיליא⁷ הצדקה ליניקה כל זמן שהתינוק יונק משדי אמו החלב מתרבה נמל התינוק [מן] החלב נצטמקו השדים. ובתנחומא פיר' ראה⁸ ממשיך הצדקה לשער הראש והזקן מסתפרין ומתוספין אבל גבות העינים שאינם מסתפרין אינם מתוספין וכן הרחל שהיא נגזת מתוספת ולא כן החזיר. ונכון לפיר' יש מגו' (לעיל ח' כ"א) להנחיל אוהבי יש והוא הממון ומעם הפסוק שמי שמחסר ממנו בצדקה יוסף עוד אבל הכילי החושך מיושר⁹ לא דיו שאינו מוסף אלא שמחסיר¹⁰ וזה מעם אך למחסור וכבר אויל¹⁰ המכובד לא יכובד יותר מחומש שיכול לכובד בפעם ראשונה נגד חומש מממנו ומשם ואילך חומש הריח ובתוספתא ברכות בסוף¹¹ הלל הזקן אומר בעת שמכנסים פור ובעת שמסורים כנס אם ראית תורה חביבה על ישראל והכל שמחים בה הוי את מסור שני יש מסור ונוסף עוד ואם ראית [שהתורה שכוהה]¹² מישראל שאינם משגיחים כנס שני' (תהלים קי"ט קכ"ו) עת לעשות לה' הפרו תורתך ע"כ, ובמס' בתרא¹³ כבר נתבאר דיני צדקה: (כה) נפש ברכה תרושן ומרוה גם הוא יורא¹⁴. פירש"י ז"ל¹⁵ משיב את הרעבים גם הוא ישיב טוב. תרגום נפשיתא ברכתא תדהן ומן דמאלף הוא מוליף, תרושן מגו' (תהל' כ"ג ה') דשנת בשמן ראשי (ישעי' ל' כ"ג) והיה דשן ושמן זה דעת המתרגם מהיכן שאויל¹⁶ קרב לגבי דהינא ואירדהן וכן בלשון ערב קורין לשמנים לידהן¹⁷ וכן תרגם

¹ לא נודע לי מקורו. ² עדיות פ"ה מ"ז. ³ נראה שיש כאן מ"ס והגהתי ע"פ המיוחס להראב"ע ותיבות כל ומעשה הוספתו. ⁴ ע"י מבוא. ⁵ כתובות ס"ז ע"ב. ⁶ ע"י מבוא ובמ"י פרקי אבות פ"ג מ' י"ז הביאו בשם ממשלי משל. ⁷ לא מצאתי בתנחומא. ⁸ בכ"י מעשר. ⁹ בכ"י שמחור. ¹⁰ כתובות נ' ע"א. ¹¹ פ"ז ה' כ"ד. ¹² כ"ה בתוספתא. ¹³ דף ה'. ¹⁴ בכ"י יורה. ¹⁵ ברש"י שבידנו שמשביע את העניים והיינו הך. ¹⁶ שבועות מ"ז ע"ב. ¹⁷ צ"ל